קונטרס

שערי מועד

תשעה באב

ארבעים שאלות

ומהלך אחד של תירוץ

בעניני תשעה באב

קונטרס

שערי מועד

תשעה באב

ארבעים שאלות
ומהלך אחד של תירוץ
בעניני תשעה באב

קונטרס זה יוצא לאור

לעילוי נשמת

הר"ר שמואל משה ב"ר גדליה זצ"ל

מרת רבקה ב"ר יחזקאל ע"ה

ר' מרדכי אריה ב"ר יו"ט נטיל ז"ל

ר' יהודה מיכאל ב"ר בנימין שלמה ז"ל

ת.נ.צ.ב.ה.

אב תשפ"ג

הערות והארות יתקבלו בברכה

054-8450781

A0548450781@gmail.com

©

כל הזכויות שמורות

תוכן הענינים:

חלק א' - חורבן בית שני חומרת "שנאת חנם" .....א
חלק ב' - ביאור עניין "שנאת חנם" .....ה
ביאורו של החפץ חיים..... ה
ביאורו של הסבא מקלם ..... י
ביאורו של הגר"א ..... י
חלק ג' - תירוץ השאלות .....טו
חלק ד' - ביאור גמרות ומדרשים בעניין חורבן הבית ..... כ
חומרת עוונותיהם של אנשי בית שני .....כ
דברי הירושלמי על חורבן בית שני .....כד
קושית תוס' בענין סתירת הסוגיות ..... כה
דברי הרמב"ן בעניין פרשת התוכחה בתורה ..... כז
הפטרת "חזון" .....לב
מדרש פתיחה לאיכה רבה ..... לג
ביאור דברי הגמ' בתענית דף כט ..... לה
סיום הדברים..... לח
נספח א' - עיון בגדר "שנאת חנם" .....לט
נספח ב' - עיון בגדר חיוב הכרת הטוב .....מב
נספח ג' - השייכות בין חורבן בית ראשון לחורבן בית שני.....מה

הקדמה

"במה אקדם ה' אכף לאלוקי מרום", ששם חלקי מיושבי בית המדרש ולא שם חלקי מיושבי קרנות, וברב חסדיו זיכני להוציא קונטרס זה לאור עולם.

מטרתו של הקונטרס היא: להבין מה ענינה של ה"שנאת חנם" שבגללה נחרב בית המקדש השני, ובעצם מהי הנקודה שצריך לתקן, כדי לזכות בבניינו של בית המקדש השלישי במהרה בימינו. כמו שהאריך ה'חפץ חיים' (בהקדמה) שעד שלא יתוקן החטא שגרם לחורבן, לא תוכל לבוא הגאולה.

למרות שיום תשעה באב הוא יום של צער גדול בגלל כל הצרות שאירעו בו, הוא מכונה בשם "מועד", כמובא בב"י (סימן תקנט) שמטעם זה יש ליום תשעה באב דין מועד לגבי כמה דינים. אין נופלים על פניהם ביום זה. אין אומרים בו סליחות. במוצאי שבת שלפני כן י"א שלא אומרים "ויהי נועם". לא אומרים צידוק הדין בלויה הנעשית ביום זה. לכן אפשר לכלול גם קונטרס זה שעוסק בעניני תשעה באב בין שאר הקונטרסים בעניני המועדים "שערי מועד".

הב"י הביא בשם התשב"ץ שהפסוק שממנו נלמד שתשעה באב איקרי מועד הוא הפסוק באיכה (א-טו) "קרא עלי מועד לשבור בחוריי". בספר 'כרם שלמה' (סימן תקנט-ד) הביא בשם הגר"א שבגמ' בשבועות (דף י.) מוכח שפסוק זה נאמר על ר"ח תמוז ולא על תשעה באב. וכתב שתשעה באב נקרא "מועד" מכח פסוק אחר באיכה (ב-כב), "תקרא כיום מועד".

בטעם הדבר שתשעה באב נקרא מועד, כתב השל"ה (בלק תורה אור): תשעה באב נקרא מועד, כמו שנאמר (איכה א-טו) "קרא עלי מועד", ע"ש העתיד שיהיה חג. על כן תשעה באב תמיד חל כמו שחל יום ראשון של פסח, שבו יצאו ישראל ממצרים שהוא מעין גאולה דלעתיד, כמו שנאמר (מיכה ז-טו) "כימי צאתך מארץ מצרים אראנו נפלאות", עכ"ל. (וכ"כ הערוך השולחן תקנב-יד).

בספר 'שם שמואל' כתב ביאור נוסף בשם אביו ה'אבני נזר', בזמן החורבן היה קטרוג גדול על ישראל עד שהתחייבו כליה. אך הקב"ה ברוב רחמיו חס עליהם וכילה את כעסו בעצים ואבנים, ועל הצלה זו נקרא תשעה באב "מועד".

נראה להוסיף את דברי המדרש (תנחומא שמות יג) כל מקום שנאמר "והיה" הוא לשון שמחה, והקשו מדכתיב בירמיה (לח-כח) "והיה כאשר נלכדה ירושלים". ותירצו אף הוא סימן יפה לה שאלולי שנלכדה ירושלים נתכלו שונאי ישראל. ולא עוד אלא שנטלו עוונותיהם שנאמר "תם עוונך בת ציון", עכ"ד.

י"ל באופן נוסף, מועד הוא מלשון התוועדות, כמו שנאמר בחומש שמות (כה-כב) "ונועדתי לך שם וגו' מבין שני הכרובים". הקב"ה נועד עם ישראל יחד, לפעמים ההתוועדות היא מתוך שמחה כמו שהיה בשלושת הרגלים, ולפעמים היא בגלל דבר עצוב, כמו בתשעה באב.

בספר 'פניני רבנו יחזקאל' מובא בשמו של הגר"י אברמסקי שיש טעם מיוחד לדבר תורה הנאמר כתירוץ לקושיא שקדמה לו, מתוך אי הבהירות של השאלה מתעצמת העריבות של הדברים הבאים כתירוץ.

ואמר שלמד זאת מדברי דוד המלך בספר תהילים. במזמור 'בצאת ישראל ממצרים' הנאמר בהלל, שואל 'נעים זמירות ישראל' ארבע שאלות: מה לך הים כי תנוס? הירדן תיסוב לאחור? ההרים תרקדו כאלים? גבעות כבני צאן? ועונה: מלפני אדון חולי ארץ מלפני אלו-ה יעקב. לכאורה היה אפשר לומר את אותם דברים כעובדה ולא כשאלה, הים ראה וינוס: הירדן יסוב לאחור וכו', מלפני אדון חולי ארץ וגו'.

ללמדנו כי יש עריבות ומתיקות מיוחדת לדברים הנאמרים כתשובה לשאלה. כשנשאלת שאלה הלב סקרן ומשתוקק לדעת מה התשובה, וכשיש השתוקקות של הלב התשובה נכנסת ללב עמוק יותר. ע"פ דברים אלו יש טעם בריבוי השאלות שבקונטרס, למען יתיישב היסוד שכתוב בתשובה על לב הקורא.

כדבריו מבואר ברמב"ן בהשגות לספר המצוות (שורש א) שכתב: הרב השיב על בעל ההלכות ז"ל ארבע תשובות (השגות) יפות וטובות, **מעוררות הלבבות ומולידות מחשבות, לאשר להם עינים פקוחות ואזנים קשובות**, עכ"ל.

נראה להוכיח כדבריו ממצות "והגדת לבנך" שנתנה תורה בליל פסח. הצורה בה תיקנו חז"ל לקיים את המצוה היא שהבן שואל ארבע קושיות (מה נשתנה), ואז האב עונה את התשובה (עבדים היינו לפרעה). עוד תיקנו חכמים לעשות שינויים בליל הסדר כדי שהבן ישאל את אביו עליהם, ומתוך כך יענה האב ויספר את סיפור יציאת מצרים. וצ"ב מדוע הוצרכו חז"ל לכל זה, הרי אפשר שהאב יספר לבנו בלי שהבן ישאל אותו. ע"כ הביאור הוא כדברי הגר"י אברמסקי, שיש טעם מיוחד בתשובה שבאה כתירוץ לקושיא, ולא כאמירה בפני עצמה.

בדומה לכך נכתב בספר 'שיחות מוסר' (לגר"ח שמואלביץ) בכמה מקומות: מצות סיפור יציאת מצרים היא מצוה שקשה לקיימה, כיון שהכל ידוע מכבר משנים רבות, **ולכן ציוותה תורה לספרה בדרך של שאלה ותשובה, כי השאלה מעוררת ומגבירה את ההתענינות את עירנות החושים ואת הרצון לשמוע, ואז יחוש השואל בתשובה טעם של חידוש ואפילו כשאדם שואל את עצמו**, עכ"ד.

וכן נראה מדברי הגמ' בסנהדרין (דף צג:). כתוב בגמ' שאחת ממעלותיו של דוד המלך שהוא **יודע לשאול**. וצ"ב הרי לכאורה שאלה מעידה על חוסר בהבנה, א"כ מה המעלה של דוד המלך בזה שיודע לשאול. אלא וודאי כנ"ל, ע"י שאלה יסודית כל הענין מתבאר יותר, ולכן לדעת לשאול היא מעלה בלימוד התורה.

אפשר שמטעם זה רבינו הקדוש בסדרו את המשניות בכמה מקומות כתב את דברי המשנה בצורה של שאלה ותשובה, כגון המשנה הראשונה במסכת ברכות: **מאימתי** קורין את שמע בערבית, משעה שהכהנים נכנסים לאכול בתרומתם. לכאורה יכלה המשנה לומר את אותו דבר בלי שאלה ותשובה. קורין את שמע בערבית, משעה שהכהנים נכנסים לאכול בתרומתם. מדוע נכתבה המשנה בצורה של שאלה ותשובה. אפשר לבאר משום שע"י שאלה מתחדד לב הלומד לרצות לדעת את התשובה, וע"י כך נכנסים הדברים יותר עמוק בלבבו.

זכיתי לשמוע במשך כמה שנים שיעורים בישיבת מיר המעטירה, מפי מו"ר הגאון רבי רפאל שמואלביץ זצ"ל. כך הייתה דרכו להרבות קושיות בסוגיא, ואז לומר יסוד שעל ידו הייתה מתבררת הסוגיא, ומתיישבות כל השאלות. כעין דברי רבי יוחנן (ב"מ דף פד.) שע"י שריש לקיש היה מקשה בכל ענין כ"ד קושיות, ממילא רווחא שמעתתא.

השתדלתי בכל מקום לציין את המקור המדויק שממנו נלקחו הדברים, כדי שהמעונין לראות את הדברים בהרחבה יעין במקורם. במקומות שצוטטו דברי רבותינו ויש אי הבנה בדברים, יתלה הקורא את הדבר בחוסר הבנת המלקט.

ישנן בקונטרס שאלות רבות שאפשר לתרצן גם באופ"א, ואעפ"כ לא נמנעתי מלהביאן, ע"פ יסודו של הגר"ח מבריסק על המבואר בירושלמי שיש ד' סימנים לשוטה, היוצא בלילה, לן בבית הקברות, מקרע את כסותו, ומאבד מה שנותנין לו. מוסיף הירושלמי שדווקא אם עשה את כל המעשים הללו, אבל אם עשה רק אחד מהם אין הוכחה שהוא שוטה, משום שכל מעשה בנפרד אפשר להסביר למה עשה אותו, ואין הכרח שעשה אותו משום שטות. והקשה הגר"ח שגם אם עשה את כולם אינו מוכרח שהוא שוטה, מפני שאולי עשה כל אחד מהסיבה שלו, וכמו שבאר הירושלמי שם. ותירץ שמסתבר לומר תירוץ אחד שהוא שוטה, מאשר לומר כמה תירוצים למה עשה כל מעשה בפני עצמו.

למדנו מדברי הגר"ח שיש עדיפות לתירוץ אחד שמתרץ כמה שאלות, מאשר הרבה תירוצים שכל אחד מתרץ שאלה אחת.

יש בנותן טעם להוסיף גם את דברי הרמח"ל בהקדמה לספרו 'דרך ה'. ז"ל: **אולם מה שראוי לו שישתדל אליו הוא ידיעת הכללים, כי כל כלל בטבעו כולל פרטים הרבה, וכשישיג כלל אחד נמצא משיג מאליו מספר רב מן הפרטים,** ואע"פ שלא הבחין בם עדיין ולא הכיר היותם פרטי הכלל ההוא, כי הנה כשיבוא כל אחד מהם לידו לא יניח מלהכיר אותו, כיון שכבר ידוע אצלו הענין הכללי אשר אי אפשר להם להיות בלתו, **וכבר אמרו חז"ל "לעולם יהיו דברי תורה בידך כללים ולא פרטים"**, עכ"ל.

תודה מיוחדת לאבי מורי שהגיה את הקונטרס, והעיר ותיקן כמה פעמים ע״מ שיהא דבר נאה ומתקבל. מנשים באוהל תבורך רעייתי הנושאת במסירות בעול הבית והילדים אשר חנן אותנו ה׳ יתברך, ובזכותה יכול אני לשבת במנוחה באוהלה של תורה בישיבת מיר, יזכנו ה׳ לראות יחדיו רב נחת מכל צאצאינו.

חלק א׳

חורבן בית שני חומרת עוון ״שנאת חנם״

בגמ׳ ביומא (דף ט:) כתוב: מקדש ראשון מפני מה חרב, מפני שלשה דברים שהיו בו, עבודה זרה, וגילוי עריות, ושפיכות דמים, וכו׳. **אבל מקדש שני, שהיו עוסקין בתורה ובמצות וגמילות חסדים, מפני מה חרב, מפני שהייתה בו ״שנאת חנם״. ללמדך ששקולה ״שנאת חנם״ כנגד שלש עבירות ע״ז, גילוי עריות, ושפיכות דמים.** רשעים היו, אלא שתלו ביטחונם בקב״ה. אתאן למקדש ראשון, דכתיב: ״ראשיה בשוחד ישפטו, וכוהניה במחיר יורו, ונביאיה בכסף יקסמו, ועל ה׳ ישענו לאמר, הלא ה׳ בקרבנו לא תבוא עלינו רעה״.

א. הקשה ה׳חפץ חיים׳ (תחילת ההקדמה), מדוע ״שנאת חנם״ היא עבירה כ״כ חמורה ששקולה כנגד ג׳ עבירות חמורות, ובגללה נחרב בית המקדש.

ב. בגמ׳ זו מבואר שבית המקדש נחרב משום עוון ״שנאת חנם״, ואילו בגמ׳ בגיטין (דף נה:) כתוב שבגלל המעשה של קמצא ובר קמצא בא החורבן. ואין לתרץ שהגמ׳ חלוקות, שהרי שתי המימרות הם בשם רבי יוחנן.

ג. במהרש״א בגיטין שם נראה שאין סתירה בין שתי הגמ׳, משום שהמעשה בבר קמצא הוא דוגמא ל״שנאת חנם״ שמחמתה נחרב בית המקדש. וצ״ב מדוע שנאתו של בר קמצא היא ״שנאת חנם״, הרי בעל הסעודה בייש אותו לפני כל בני הסעודה, וכי אדם שפגע או הזיק את חבירו, וחבירו שונאו מחמת זה, שנאה זו היא ״שנאת חנם״.[1]

[1] אולי י״ל שהשנאת חנם היא כלפי שאר בני הסעודה שלא עשו לבר קמצא מאומה ואעפ״כ כעס עליהם על שלא מיחו בבעל הסעודה.

ד. לכאורה ״שנאת חנם״ היא דבר משונה, מדוע שבני אדם ישנאו זה את זה בחנם, בלא שעשו רע זה לזה.

ה. דברי הגמ׳ נראים כסותרים מיניה וביה, מצד אחד כתוב בגמ׳ שאנשי בית שני עסקו בגמילות חסדים, ומצד שני כתוב שהייתה ביניהם ״שנאת חנם״. לכאורה ״שנאת חנם״ היא ממש היפך מעיסוק בגמילות חסדים. וכי אדם שעסוק בעזרה לזולת יכולה להיות בו שנאת חנם לזולתו.

ו. עוד צ״ב, ידועים דברי ספר ה׳חינוך׳ שאחרי הפעולות נמשכים הלבבות, היינו שאדם שעושה מעשה של הטבה נעשה בעצמו טוב יותר, א״כ כיצד לא גרם עיסוקם בגמילות חסדים שיהיו טובים יותר ולא ישנאו זה את זה.

ז. אחרי שמבארת הגמ׳ את החטא שבגללו נחרב בית המקדש השני, היא מוסיפה על אנשי בית ראשון: **רשעים היו, אלא שתלו ביטחונם בקב״ה**. וצ״ב מה כוונת הגמ׳ לומר בזה, וכי אחרי דברי הגנאי שאמרה על אנשי בית ראשון היא באה לשבח אותם. (הב״ח מחק מילים אלו, אולי מחמת קושיא זו).

ח. אם אנשי בית שני היו עוסקים בתורה, כיצד לא הגינה עליהם זכות התורה שלא יחרב בית המקדש, הרי תורה מגנא ומצלא (סוטה דף כא.).

ט. מבואר בגמ׳ שבית המקדש הראשון נחרב בגלל ג׳ עבירות חמורות, והקשו רבים שבגמ׳ בנדרים (דף פא.) כתוב טעם אחר לחורבן בית המקדש, מפני שלא ברכו בתורה תחילה, וביאר הר״ן שכוונת הגמ׳ שלא הייתה התורה כ״כ חשובה בעיניהם שיהיה ראוי לברך עליה.

וידוע לתרץ ע״פ דברי המדרש איכה רבה (פתיחה ב׳): כתיב ״ואותי עזבו ואת תורתי לא שמרו״, הלוואי אותי עזבו ותורתי שמרו, **מתוך שהיו מתעסקין בה המאור שבה היה מחזירן למוטב**, עכ״ל. מבואר במדרש שגם מי שעזב את הקב״ה אם הוא עוסק בתורה המאור שבה יחזירו למוטב.

א״כ י״ל שבאמת בית המקדש נחרב משום ג׳ עבירות חמורות, אמנם אם היו לומדים תורה, היה המאור שבה מחזירן למוטב, והיו חוזרים בתשובה על העבירות החמורות שעשו, ולא היה נחרב בית המקדש. אבל כיון שעזבו את התורה ולא זכו למאור שבה שיחזירן למוטב, ממילא נשארו עם ג׳ עבירות החמורות ונחרב בית המקדש.

אך א״כ יש להקשות, לגבי בית המקדש השני כתוב בגמ׳ שהיו עוסקים בתורה, ומדוע המאור שבה לא החזירן למוטב ולא חזרו בתשובה. וצ״ל שזה גופא שאלת הגמ׳: ״אבל מקדש שני שהיו עוסקין בתורה ובמצוות ובגמילות חסדים, מפני מה חרב״.

אלא שא״כ מה הביאור בתירוץ הגמ׳, מפני שהייתה בו שנאת חנם, מדוע עוון שנאת חנם גורם שאע״פ שעסקו בתורה המאור שבה לא החזירן למוטב, בשונה מג׳ עבירות חמורות שהבינה הגמ׳ שאם היו עוסקים בתורה בוודאי היה המאור שבה מחזירן למוטב.

י. כידוע הקב״ה מעניש על עבירות בעונש שהוא מידה כנגד מידה, וצ״ב מה המידה כנגד מידה בחורבן בית המקדש על עוון ״שנאת חנם״.

יא. עוד הקשה ה׳חפץ חיים׳ (שם), הגמ׳ ביומא הקשתה שגם בבית ראשון הייתה שנאת חנם, והוכיחה זאת מהפסוק ״מגורי אל חרב היו את עמי, לכן ספק אל ירך״. ואמר ר״א אלו בני אדם שאוכלין ושותין זה עם זה, **ודוקרין זה את זה בחרבות שבלשונם**. קושית הגמ׳ צ״ב בפשטות ״חרבות שבלשונם״ הכוונה ללשון הרע הנאמר בפה, ואין זה עוון ״שנאת חנם״ אלא עוון ״לשון הרע״.

יב. בגמ׳ בשבת (דף לב:) כתוב: בעוון ״שנאת חנם״ מריבה רבה בתוך ביתו של אדם, ואשתו מפלת נפלים, ובניו ובנותיו של אדם מתים כשהן קטנים, עכ״ל. צ״ב מדוע לא אומרת הגמ׳ שהעונש על ״שנאת חנם״ הוא חמור יותר, ששנאת חנם גורמת גם מיתה וגלות, שהרי בית המקדש נחרב ועמ״י גלה מארץ ישראל, מחמת עוון ״שנאת חנם״.

יג. כתוב ב׳זוהר׳ (זוה״ח וישב נ-א): ״ואתקיים בית שני ת״כ שנין על חילא דאורייתא דהוו מתעסקין בה, **כד אשתלימו גרם חובה דשנאת חנם ואיתער ההיא שנאת חנם קדמיתא הה״ד ״וישנאו אותו״ להה״הוא צדיק״**, עכ״ל. היינו ששורש ה׳שנאת חנם׳ בחורבן בית שני, היה מכח השנאת חנם של האחים ליוסף.

צ״ב הרי שנאת האחים ליוסף לא הייתה בחנם, אלא בגלל שיוסף הביא דיבתם רעה לאביהם. מדוע משייך ה׳זוהר׳ את השנאת חנם שהייתה בזמן בית המקדש השני לשנאת האחים ליוסף.

חלק ב׳

ביאור ענין ״שנאת חנם״

ביאור המהר״ל

המהר״ל (׳נצח ישראל׳ פ״ד) מבאר שבית המקדש הראשון עמד בזכות ג׳ אבות שהיו גדורים בגילוי עריות, ע״ז, ושפיכת דמים, וע״י שעמ״י חטא בג׳ עבירות חמורות, תמה זכות אבות ונחרב בית המקדש. אבל בית המקדש השני עמד בזכות ישראל עצמם, (ולכן הייתה מעלתו פחותה מבית המקדש הראשון, ולא שרתה בו השכינה כ״כ בגלוי). לפיכך נחרב ע״י עוון שנאת חנם שהשנאה והפירוד בטלו את כח כנסת ישראל שנקראת כך ע״ש חיבור ואחדות ישראל.

בדומה לזה ביאר הסבא מקלם (׳חכמה ומוסר׳ ח״א מאמר טו) שבאמת מצד חומרת העבירה, ג׳ עבירות חומרתם רבה יותר משנאת חנם, אבל כלפי חורבן בית המקדש והסתלקות השכינה מישראל, שנאת חנם פוגמת כמו ג׳ עבירות חמורות, משום שהשכינה שורה בישראל רק כשיש קירוב לבבות ואחדות. כמבואר ברש״י (דברים לג) על הפסוק ״ויהי בישורון מלך בהתאסף ראשי עם יחד שבטי ישראל״. ז״ל: בהתאספם יחד באגודה אחת ושלום ביניהם הוא מלכם, ולא כשיש מחלוקת ביניהם, עכ״ל. כשיש שנאה ופירוד אין הקב״ה משרה שכינתו, ממילא לענין סילוק השכינה מישראל שנאת חנם היא עבירה שפוגמת כמו ג׳ עבירות, ורק לענין זה הגמ׳ משווה ביניהן.

לפי זה כוונת הגמ׳ שבגלל ״שנאת חנם״ נחרב בית המקדש, היא כפשוטו שנאה ממש, רק לא משום שעברו על אסור ״לא תשנא את אחיך״ נחרב בית המקדש, אלא המציאות של השנאה גרמה לחורבן.[2]

---

[2] יש להביא ראיה לדרך זו, כתב בספר ׳פלא יועץ׳ (ענין שנאה): כל שאין אנו נטהרים מחטא זה אי אפשר להגאל, כמאמר חז״ל (דרך ארץ זוטא בסופו): אמר הקב״ה אתם

אך ביאור זה צ״ב, בהמשך הגמ׳ ביומא כתוב שראשונים עדיפים מאחרונים, ובירה תוכיח שחזרה לראשונים ולא חזרה לאחרונים. לכאורה לפי ביאור זה אין ראיה שראשונים עדיפים ממה שהבירה חזרה להם ולא חזרה לאחרונים, משום שהבירה לא חזרה לאחרונים כיון שהשכינה אינה שורה כשאין קירוב לבבות, אע״פ שהחטאים שחטאו אינם כ״כ חמורים.

ביאור ה׳חפץ חיים׳

׳החפץ חיים׳ (בהקדמה) ביאר את דברי הגמ׳ שבית המקדש נחרב בגלל ״שנאת חנם״, שאין הכוונה לעוון של שנאה, אלא לעוון ״לשון הרע״ שנגרם מחמת שנאה.

והביא שלשון דומה לזו שכתובה בגמ׳ ביומא על ״שנאת חנם״, כתובה בגמ׳ בערכין (דף טו:) על ״לשון הרע״. ז״ל הגמ׳: **כל המספר לשון הרע מגדיל עונות כנגד שלש עבירות**, ע״ז וגילוי עריות ושפיכות דמים. כלומר שעוון לשון הרע חמור כמו ג׳ עבירות חמורות, א״כ מסתבר שגם הגמ׳ ביומא שאומרת שעוון ״שנאת חנם״ חמור כמו ג׳ עבירות, כוונתה ללשון הרע שנגרם מחמת שנאת חנם.

כעין דברי ה׳חפץ חיים׳ כתב גם בספר ׳בן יהוידע׳ (גיטין שם), שכוונת הגמ׳ לעוון לשון הרע, והוסיף שלכן נענשו במצור שלוש שנים שגרם לרעב גדול, והרבה מתושבי ירושלים מתו ברעב. עונש זה הוא מידה כנגד מידה על לשון הרע שנאמר

גרמתם לי שהחרבתי את ביתי ושרפתי את היכלי ע״י שנאת חנם, **בקשו שלום ואתם נגאלים**, שנאמר ״שאלו שלום ירושלים״, וזה פירשו המפרשים (ישעיהו נב-ג) ״חינם נמכרתם״, ר״ל בעוון שנאת חינם נמכרתם, ״ולא בכסף״ דהיינו במצוות, ״תגאלו״, אלא צריך לתקן חטא זה, עכ״ל. נראה ממאמר חז״ל זה שחורבן בית המקדש היה מחמת השנאה ששנאו אחד את השני ולא מחמת עוונות אחרים, ולכן ע״י שישראל יעשו שלום ביניהם כבר יכול הקב״ה לגאול אותם.

בפה, הרעב הוא צער של הנאת הפה. לכן המצור היה שלוש שנים, לרמוז שעוון לשון הרע חמור כמו ג׳ עבירות חמורות.

לפי דבריו ששנאת חנם הכוונה לעוון לשון הרע, ביאר ה׳חפץ חיים׳ את קושית הגמ׳ בהמשך הסוגיא, שגם בבית ראשון הייתה שנאת חנם, דכתיב וכו׳ אלו בני אדם שאוכלין ושותין זה עם זה, **ודוקרין זה את זה בחרבות שבלשונם**. ולכאורה חרבות שבלשונם הכוונה ללשון הרע שנאמר בפה, ולא שנאת חנם. אבל לפי פירושו ששנאת חנם הכוונה לעוון לשון הרע, מובן שהגמ׳ מקשה שגם בבית ראשון דברו לשון הרע אחד על השני.

בספרו ׳שמירת הלשון׳ (פ״ד) הוסיף שכדבריו מבואר בגמ׳ בגיטין (דף נז:) בשם ר״א וכמו שפירש רש״י שם. כוונתו לדברי הגמ׳ בסוף הסוגיא העוסקת בעניני החורבן, וז״ל: והיינו דאמר ר״א ״בשוט לשון תחבא״, בחירחורי לשון תחבא. וכתב רש״י: היינו דאמר ר״א, הא דאמרינן לעיל **שעל ידי לשון הרע חרב הבית ונהרגו כמה רבבות**. מבואר ברש״י שעל עוון לשה״ר נחרב בית המקדש.[3]

לפי ביאור זה עולה, שהעונש על עוון לשון הרע הוא מיתה, ולכן נענשו בחורבן בית המקדש ונהרגו רבים. וצ״ב מנלן שהעונש על לשון הרע הוא כ״כ חמור. וי״ל שהמקור לכך הם דברי הגמ׳ בשבת (דף לג.): סימן ללשון הרע - אסכרה, היינו שאם יש מיתת אסכרה סימן שמצוי עוון לשון הרע. בהמשך הגמ׳

---

[3] אמנם המהרש״א שם הקשה על פירוש רש״י, שדחוק לומר שבסוף הסוגיא מובאת מימרא על תחילת הסוגיא, וביאר את דברי הגמ׳ באופ״א, ולדבריו אין דברי הגמ׳ הללו עוסקים כלל בחורבן בית המקדש. (כדבריו ביאר גם בספר ׳בן יהוידע׳).
עוד אפשר לומר, לכאורה אין כוונת רש״י שבגלל עוון לשון הרע שחטא עמ״י נחרב בית המקדש, שהרי רש״י כתב: **הא דאמרינן לעיל** שעל ידי לשון הרע חרב הבית. וצ״ב שבגמ׳ שם לעיל לא כתוב שע״י לשון הרע נחרב הבית, אלא כתוב שבגלל המעשה עם בר קמצא נחרב הבית. וצ״ל שכוונת רש״י שע״י לשון הרע שאמר בר קמצא לקיסר שהיהודים מרדו בו נחרב בית המקדש, היינו שהקב״ה גלגל את חורבן בית המקדש ע״י לשון הרע, אבל אין כוונת רש״י שבגלל עוון לשון הרע שחטא עמ״י נחרב בית המקדש.

שם ביאר רש״י את המקור לכך שיש עונש מיתה על, וכתב: בשלמא לשון הרע עונשה מיתה, דכתיב (תהלים קא) ״מלשני בסתר רעהו אותו אצמית״.

אך נראה שאין מגמ׳ זו ראיה, משום ששם מבואר שהעונש על לשון הרע הוא מיתה בידי שמיים כמו אסכרה, אבל לא מבואר שהעונש על לשון הרע הוא מיתת חרב והרג בידי אדם כמו שהיה בחורבן בית המקדש השני.

לכאורה מגמ׳ זו יש להקשות על הביאור הנ״ל, שכתוב שם: סימן לשנאת חנם - ירקון, סימן ללשון הרע - אסכרה. בהכרח שאין הכוונה במילים שנאת חנם לעוון לשון הרע, שהרי לשון הרע מפורש בהמשך הברייתא. נמצא שלשון הרע ושנאת חנם הם דברים שונים. ודוחק לומר שהגמ׳ משתמשת במילים שנאת חנם לפעמים כפשוטו לעוון שנאת חנם ולפעמים לעוון לשון הרע.

עוד צ״ב מה הטעם שאמרה הגמ׳ שבית המקדש נחרב משום ״שנאת חנם״ והכוונה ללשון הרע שיוצא מתוך שנאה, מדוע לא אמרה הגמ׳ ישירות שבית המקדש נחרב בגלל עוון לשון הרע, הרי לא תמיד לשון הרע יוצא מתוך שנאה.

עוד צ״ב לכאורה דחוק לומר שהגמ׳ ביומא בכותבה ״שנאת חנם״ כוונתה לעוון לשון הרע, שהרי בכמה מקומות מצאנו בגמ׳ שעוון ״לשון הרע״ נקרא במפורש ״לשון הרע״ ולא מכונה ״שנאת חנם״, ומדוע דווקא בגמ׳ זו עוון ״לשון הרע, מכונה ״שנאת חנם״, ולא נקרא ״לשון הרע״.

עוד יש להקשות, רבינו יונה בספרו ׳שערי תשובה׳ (שער ג׳ אות רב) הביא את הגמ׳ בערכין שכל המספר לשון הרע מגדיל עוונות כמו ג׳ עבירות חמורות, והקשה: והנה אנו צריכים לפרש לך היאך יתכן כי יהיה עוון לשון הרע יתר על השלש האלה, הלא על כל אחת מהן אמרו חז״ל סנהדרין (דף עד.) יהרג אדם ואל יעבור עליהן, ואמרו (חולין ה.) חמורה ע״ז שכל המודה בה ככופר בכל התורה, ואמרו (שם) כי המומר לע״ז מומר לכל התורה כולה. וכאשר תשים לבך למאמרם ז״ל, תמצא לו כמה שורשים וכמה פנים.

וביאר רבינו יונה בכמה אופנים את חומרת עוון לשון הרע: **האחד**, כי בעל הלשון הוא שונה באיוולתו, עשר פעמים ביום יכלים ויבאיש ויחפיר וידבר שפת יתר ויכה בסתר, ומי יתן קץ לעונשו, כי בעל הלשון לא ישים קנצי למילין, בשגם עבירה קלה כבדה מאד על השנות האיוולת פעמים רבות, כאשר הקדמנו, אף כי חטאה גדולה ורעה חולה. וכאומרם רז״ל שקולה לשון הרע כנגד שלש עבירות, רצונם לומר כנגד עובר אותן לעת שיתקפו יצרו, ולא כנגד המשומד והיוצא מן הכלל לעבור עליהן בכל עת. **השני**, כי בעל הלשון תשובתו קשה, אחרי אשר למד לשונו דבר שקר ופיו שלח ברעה, מרוב ההרגל איננו שליט ברוחו, וכאילו לשונו גורם המחשבה וכו׳. **והשלישי**, בעל הלשון חטאו נקל בעיניו, כי יאמר אך דבר שפתים הוא, ולא פנה אל נזקיו הרבים, על כן לא ישוב מדרכו הרעה, ואם שוב ישוב אין תשובתו שלמה, כי לא יכיר גודל חטאו, כי התשובה השלימה להנקות מפשע רב, כי יקד יקוד היגון בנפשו כיקוד אש, עכ״ד רבינו יונה.

לפי רבינו יונה באמת עוון לשון הרע אינו יותר חמור מ-ג׳ עבירות חמורות, אלא שבפועל מי שמדבר לשון הרע יענש יותר ממי שחוטא בג׳ עבירות חמורות מסיבות צדדיות. או משום שאינו חוזר בתשובה, או משום ששונה באיוולתו.

לפי זה מדויקת מאוד לשון הגמ׳ בערכין: כל המספר לשון הרע **מגדיל עוונות** כמו ג׳ עבירות, ולא כתוב שלשון הרע **חמור** כמו ג׳ עבירות, אלא רק שמגדיל עוונות כמו ג׳ עבירות, ע״י ששונה באיוולתו או שאינו חוזר בתשובה על מעשיו.

א״כ יש להקשות שבגמ׳ ביומא הנוסח שונה: ללמדך **ששקולה** שנאת חנם כנגד שלש עבירות ע״ז, גילוי עריות, ושפיכות דמים. ונראה מזה ששנאת חנם בעצמה היא כמו ג׳ עבירות חמורות, ולא שע״י שנאת חנם אפשר להגיע למצב כמו ג׳ עבירות חמורות.

בשו״ת הריב״ש (סימן קעא) כתב שאין כוונת בגמ׳ בערכין שעוון לשון הרע הוא חמור כמו ג׳ עבירות חמורות, אלא שדרך החכמים להפליג בהגדלת העוונות, כדי שישמר אדם מהכשל בהן, עכ״ד. לכאורה מהגמ׳ ביומא נראה

ששנאת חנם היא באמת חמורה מצד עצמה כמו ג׳ עבירות חמורות, שהרי הגמ׳ אומרת שבגלל שנאת חנם נחרב בית המקדש השני, כמו שנחרב בית המקדש הראשון בגלל ג׳ עבירות חמורות . (יעוין עוד בפירוש היעב״ץ לאבות ד-ה).[4]

ביאור הסבא מקלם

הסבא מקלם (שם) ביאר באופן נוסף ע״פ דברי רבינו יונה הנ״ל, החומרה של שנאת חנם אינה מצד עצמה, אלא רק משום שבדרך כלל כשאדם שונא את חבירו אינו מרגיש שעשה מעשה חמור ואינו עושה תשובה כראוי.

אך ביאור זה דחוק, וכמו שהובא לעיל שמלשון הגמ׳ ביומא נראה שעוון שנאת חנם חמור מצד עצמו כמו ג׳ עבירות.

ביאור הגר״א

הגר״א בפירושו לאגדת סבי דבי אתונא, (מובא בהגהה ל׳אבן שלמה׳ פ״ג אות ד׳), מבאר את דברי הגמ׳ ביומא בענין חורבן בית המקדש. ז״ל: כי הראשונים היו מעשיהם הטובים טמונים ועוונותיהם גלויים, כי ליבם היה טוב, ואחרונים להיפך, ורחמנא ליבא בעי, כמו שכתוב סנהדרין (דף קו): רבותא למבעי בעיי, בשני דרב יהודה כולי תנויי בנזיקין וכו׳ ואנן קא מתנינן בעוקצין תלת סרי מתיבתא, ור״י שליף מסאני ואתא מטרא, ואנן צווחינן וליכא דמשגח

[4] שמעתי לתרץ את דברי הח״ח מחלק מהקושיות הנ״ל, שאין כוונתו שבית המקדש נחרב רק בגלל לשון הרע, אלא ע״י צירוף של עוון לשון הרע יחד עם עוון שנאת חנם, וכמו שנראה בלשונו, שכתב: הגם שהגמ׳ נקטה שנאת חנם, הכוונה הוא על לשון הרע **גם כן**, שיוצאת מצד השנאה, דלא״ה לא היו נענשים כ״כ, עכ״ל. ביאור הדבר, שלשון הרע בלי שנאה אינו חמור כמו ג׳ עבירות, וגם שנאה ללא מעשים בפועל אינה חמורה כמו ג׳ עבירות, רק השילוב של שניהן יחד, דהיינו שנאת חינם שגורמת ללשון הרע, הוא דבר שמאוד חמור.

בן. אלא הקב״ה ליבא בעי, דכתיב ״וה׳ יראה ללבב״. **ואמרו, ראשונים שהיה בהם ע״ז גילוי עריות ושפיכות דמים, אלא שתלו ביטחונם בקב״ה, נמצא כי מעשיהם רע מאוד שכולן ביהרג ואל יעבור עבירות חמורות שבתורה, וליבם היה טוב מאוד, שמעלת הביטחון על כלם, ואחרונים עסקו בתורה ובגמילות חסדים, ומפני מה חרבה מפני שנאת חנם, ללמדך ששקולה שנאת חנם וכו׳, והוא מחוסר הביטחון שכל הקנאה והשנאה ממנו,** עכ״ל.

לכאורה צ״ב דברי הגר״א שמחמת חוסר הביטחון נובעות הקנאה והשנאה שיש בין בני אדם, הרי חטא של חוסר ביטחון הוא חטא שבין אדם למקום, ואילו קנאה ושנאה הן חטאים שבין אדם לחבירו, ומה השייכות ביניהן.

ה׳שפתי חיים׳ (ח״ג עמ׳ רעח) מבאר שכל נברא מקבל תפקיד מיוחד בעבודת ה׳, ולכל נברא נותן הקב״ה את האמצעים הדרושים לו למלא את תפקידו, הן בכישרונות, הן בתכונות נפש, הן ברכוש ממוני, הכל כדי שיוכל למלא את תפקידו המיוחד לו בשלימות.

והוסיף שמטעם זה אין לאדם לחמוד את חלק חבירו, כי כל האמצעים והכלים שקיבל חבירו מתאימים רק לחבירו לפי תפקידו בעבודת ה׳, ואין חלק חבירו מתאים לו כלל, כמו שאין אדם חומד את בגדו של חבירו שאינו מתאים כלל למידתו.[5]

לפי זה מובנים דברי הגר״א שמחמת חוסר ביטחון נובעות הקנאה והשנאה, כיון שאם בני אדם היו בוטחים בקב״ה בכל ליבם ומאמינים שכל מה שיש להם

---

[5] הגר״א הביא את דברי ה׳אבן עזרא׳ (שמות כ-יד) בביאור אסור ״לא תחמוד״. ז״ל: אנשים רבים יתמהו על זאת המצוה, איך יהיה אדם שלא יחמוד דבר יפה בלבו כל מה שהוא נחמד למראה עיניו. ותירץ: דע כי איש כפרי שיש לו דעת נכונה, והוא ראה בת מלך, לא יחמוד אותה בליבו, כי ידע כי זה לא יתכן וכו׳. ובעבור זה המשכיל לא יתאווה ולא יחמוד. ואחר שידע שאשת רעהו אסרה ה׳ לו, יותר היא נשגבה בעיניו מבת מלך בלב הכפרי, על כן הוא ישמח בחלקו ואל ישים אל לבו לחמוד ולהתאוות דבר שאינו שלו, כי ידע שה׳ לא רצה לתת לו, לא יוכל לקחתו בכחו ובמחשבותיו ותחבולותיו, ע״כ יבטח בבוראו שיכלכלנו ויעשה הטוב בעיניו.

הוא מאת ה׳, וגם מה שאין להם הוא מאת ה׳, כי אין זה חלקם בעבודת ה׳ לא היו מקנאים אחד בשני, ולא היו באים לידי שנאת השני. לכן מידת הקנאה והשנאה נובעות מחוסר ביטחון בקב״ה.

בדומה לכך כתב הגר״א ב׳אבן שלמה׳ (שם אות ב׳) בביאור איסור ״לא תחמוד״. ז״ל: כל העבירות והחטאים באים מחמדה, כמו שאמרו כי ״לא תחמוד״ כולל כל הדברות וכל התורה. וההסתפקות שהוא ההפוך הוא היסוד של כל התורה, והוא אמונה שלימה שלא לדאוג דאגת מחר. **ומי שליבו טוב במידת הביטחון אע״פ שעובר על עבירות חמורות, הוא יותר טוב ממי שמחוסר ביטחון, שע״י זה בא לידי קנאה ושנאה אע״פ שעוסק בתורה ובגמילות חסדים**, שכל זה אינו אלא לעשות לו שם, עכ״ל.[6]

שמעתי מהרב אליהו דיסקין, (כעין זה כתב מו״ר הגר״ד כהן בספרו ׳מזמור לדוד׳), שלפי דברי הגר״א הנ״ל מה שאמרה הגמ׳ שעוונם של אנשי בית שני היה ״שנאת חנם״, אין כוונתה שבגלל עוון השנאה עצמו נחרב בית המקדש, אלא כוונתה לחיסרון במידת הביטחון בהשגחת ה׳ שהוא השורש והסיבה שגורם לשנאה, חיסרון במידת הביטחון הוא דבר חמור ובגללו נחרב בית המקדש.[7]

והוסיף שאפילו אם אחד עשה נזק או צער לאחר, אין לשנוא אותו, אלא צריך לייחס שהנזק והצער שעשה באים מאת הקב״ה שהכל שממנו, ואילו האדם שעשה את הנזק והצער היה רק שליח של הקב״ה.

---

[6] מה שכתב הגר״א בחומרת איסור ״לא תחמוד״ שעיקרו הוא משום חוסר ביטחון בקב״ה, האריך גם מהר״ח ויטל בספרו ׳שערי קדושה׳ (ח״ב שער ד׳). ז״ל: החמדה אב הטומאה כי מביאה לשנאה ומביאה לידי גזל ושבועת שקר ולידי רציחה וכו׳. כי עינו לא תשבע עושר וכו׳. כי מטרידתו מעסק התורה וקיום מצוותיה, והוא כופר בהשגחה שאינו מאמין שהכול ע״י השגחת ה׳ יתברך וכו׳. אבל הביטחון אין מעלה כמוהו, וכמו שכתוב ״אשרי כל חוסי בו״ וכו׳, כי מאמין שיש בעולם אלוה יכול ומשגיח וכו׳. ומובטח שלא יחסרו מזונותיו וכו׳. ובתנאי שיהיה באמת ובכל ליבו בלי שום פקפוק, עכ״ד.

[7] צ״ע אם כוונת הגר״א היא שחטאם היה רק חוסר ביטחון, או שמלבד חטא השנאה היה גם חטא נוסף של חוסר ביטחון בקב״ה.

חטאם של אנשי בית שני היה כשאחד ציער או הזיק אותם, הם ייחסו את הצער והנזק למי שעשה להם אותו, ולא לקב״ה, ולכן שנאו את אותו אחד. והרי האמת היא שאדם שמגיע לו משמים צער או נזק, הוא יקבל מהקב״ה את המגיע לו בכל אופן גם אם חבירו לא יפגע בו, כי לא האדם הפוגע הוא שגורם את הצער והנזק, אלא הכל מאת הקב״ה. לכן אם כועסים על האדם שעשה את הצער והנזק הרי זה חיסרון בהשגחת ה׳. מטעם זה נקראת שנאה זו ״שנאת חנם״, כי כלפי האמת אין סיבה לשנא את מי שעשה את הצער והנזק.[8]

אפשר להוסיף שבהרבה מקרים גם אדם המדבר לשון הרע על חבירו, בעצם חוטא בחוסר ביטחון בה׳, משום שבדרך כלל מטרת הלשון הרע היא לפגוע במי שמדברים עליו, כדי להוריד את ערכו בעיני השומעים, וע״י כך יעריכו יותר את מי שסיפר את הלשון הרע, דבר זה הוא חיסרון במידת הביטחון בקב״ה.

כתב הגר״א בפירושו למשלי (כב-יט) על הפסוק ״להיות בה׳ מבטחך״: **עיקר נתינת התורה לישראל הוא כדי שישימו ביטחונם בה׳ וכו׳. לפי שעיקר הכל הוא הביטחון השלם, והוא כלל כל המצוות**. ושם (ל-ה) כתב עוד: **וכלל המצוות המה תרי״ג, והם נכללים באחת**, כמו שכתוב בא חבקוק והעמידן על אחת, **והוא הביטחון**, כמו שכתוב ״וצדיק באמונתו יחיה״, עכ״ד.[9] מבואר בדבריו שמידת הביטחון היא מעלה עיקרית מאוד בעבודת ה׳, וכיון שלאנשי בית שני היה חסרון במידת הביטחון, לכן נענשו.

---

[8] דבר זה אינו מפורש בדברי הגר״א, אבל מסתבר מאוד שזו כוונתו, שהרי לפי דבריו חטא שנאת חנם היינו חוסר ביטחון, ואם פירוש שנאת חנם היא שנאה ללא סיבה, לא מובן מדוע זה שייך לחוסר ביטחון, (זה קשור למידות רעות), אבל אם גם שנאה עם סיבה נקראת שנאת חנם, מובן למה זה שייך לחוסר ביטחון.

[9] נראה בדברי הגר״א שאמונה וביטחון ענינם אחד, שפירש את הפסוק ״וצדיק **באמונתו** יחיה״, על **ביטחון**. בביאור הדבר כתב הגר״ד כהן (׳מזמור לדוד׳ ח״א מאמר כ-ז) ע״פ דברי החזו״א בספרו ׳אמונה וביטחון׳ (פ״ב) שכתב: אבל ענין הביטחון הוא האמון שאין מקרה בעולם, וכל הנעשה תחת השמש הכל מהכרזה מאתו יתברך וכו׳. האמונה והביטחון אחת היא וכו׳, האמונה בבחינת הלכה, והאמונה בבחינת מעשה, עכ״ל. שורש הביטחון הוא באמונה שהכל מאת ה׳.

דברים אלו הם בדומה למה שכתוב בספר ה׳חינוך׳ (מצוה רמ״א) בביאור אסור ״לא תקום ולא תטור״: משורשי המצוה, שידע האדם ויתן אל לבו כי כל אשר יקרהו מטוב עד רע, הוא סיבה שתבוא עליו מאת ה׳ ב״ה, ומיד האדם מיד איש אחיו לא יהיה דבר בלתי רצון ה׳ ב״ה, **על כן כשיצערהו או יכאיבהו אדם ידע בנפשו כי עוונותיו גרמו, וה׳ יתברך גזר עליו בכך, ולא ישית מחשבותיו לנקום ממנו כי הוא אינו סיבת רעתו, כי העוון הוא המסבב**, וכמו שאמר דוד ״הניחו לו ויקללי״, כי אמר לו ה׳ יתברך, תלה הענין בחטאו, ולא בשמעי בן גרא.

כעין זה אמר יוסף לאחיו כשהתגלה להם ורצה לנחם אותם על מה שמכרו אותו למצרים, (בראשית מה): ״ועתה אל תעצבו ואל יחר בעיניכם כי מכרתם אותי הנה, **כי למחיה שלחני אלוקים לפניכם**״. **״וישלחני אלוקים לפניכם** לשום לכם שארית בארץ״. **״ועתה לא אתם שלחתם אותי הנה, כי האלוקים**״.

לפי זה אפשר לבאר מדוע כתוב בגמ׳ ביומא שבית המקדש נחרב בגלל עוון ״שנאת חנם״, ולא כתוב משום חוסר ביטחון בה׳, משום שכוונת הגמ׳ לבאר במה התבטא החוסר ביטחון בה׳, ועל זה כתוב בגמ׳ שחוסר הביטחון היה ניכר בשנאה שהייתה בין איש לרעהו, ששורשה משום חיסרון במידת הביטחון.

עוד אפשר לבאר בטעם הדבר שנענשו אנשי בית שני בחומרא כ״כ גדולה על חיסרון במידת הביטחון, משום שהחטא שבו חטאו בנ״י במדבר ובגללו נגזרה עליהם בכיה לדורות ביום ט׳ באב, הוא חטא המרגלים, שלא בטחו בקב״ה שיוכל להכניסם לארץ[10], חטא זה ענינו חוסר אמונה וביטחון בה׳, ולכן הייתה התביעה על חטא זה גדולה יותר מאשר על שאר החטאים, כיון שחטא זה הוא הסיבה שנענשו, והיו צריכים להזהר מחטא זה יותר משאר חטאים, וכיון שלא ניקו עצמם מחטא זה לגמרי, נענשו ביתר חומרה.[11]

---

[10] לקמן בביאור מדרש פתיחה לאיכה הובאו דברי הראשונים בענין זה.

[11] צ״ב מדוע א״כ אמרה הגמ׳ ששקולה שנאת חנם כמו ג׳ עבירות חמורות, הרי אולי נענשו על שנאת חנם בחומרא כי עוון זה הוא הסיבה שמחמתה נענשו בבכיה לדורות.

חלק ג׳

תירוץ השאלות

א. לפי הגר״א אפשר לבאר מדוע ״שנאת חנם״ היא עבירה כ״כ חמורה, ומדוע היא שקולה כנגד ג׳ עבירות חמורות, משום שהשנאה היא סימן לחיסרון באמונה וביטחון בקב״ה, וכיון שביטחון בה׳ הוא עיקר נתינת התורה לישראל, וכמו שכתב הגר״א בפירושו למשלי, ממילא חיסרון בביטחון הוא עוון חמור.

ב-ג. לפי זה אפשר לתרץ את סתירת דברי הגמ׳ על מה אירע החורבן, האם משום שנאת חנם או משום המעשה בקמצא וב״ק, סיבת החורבן היא שנאת חנם, והמקרה בקמצא וב״ק הוא רק דוגמא לשנאת חנם שהייתה ביניהם, וכמו שביאר המהרש״א.

הטעם מדוע השנאה של בר קמצא לבעל הסעודה נקראת ״שנאת חנם״ אע״פ שבעל הסעודה בייש אותו לפני בני הסעודה, משום שבר קמצא היה צריך להאמין שהבושה היא מאת ה׳ ולא מבעל הסעודה, וגם אם בעל הסעודה לא היה מבייש אותו, הייתה הבושה מגיעה אליו באופ״א, משום שביוש זה הגיע לו משמים, והקב״ה הוא המגלגל את הכל, ובעל הסעודה היה רק השליח שעל ידו הקב״ה גלגל את הביוש לבר קמצא, לכן גם שנאה זו נקראת ״שנאת חנם״.

ד. לפי זה מובן מהי ״שנאת **חנם**״, שאין הכוונה שאדם שונא את חבירו בלי סיבה כלל, אלא שונאו בגלל שעשה לו רעה, רק שכלפי האמת היא שנאת חנם.

ה. לפי זה אין סתירה בין מה שמבואר בגמ׳ שמצד אחד אנשי בית שני היו עוסקים בגמ״ח, ומצד שני הייתה ביניהם שנאת חנם, משום שאין כוונת הגמ׳ לשנאה ממש, אלא לשורש שמביא את השנאה, היינו חוסר אמונה וביטחון בה׳.

ו. וכן מבואר בפשיטות מדוע לא גרמה עשיית החסד שיהיו טובים יותר ולא ישנאו אחד את השני, (אחרי הפעולות נמשכים הלבבות), משום שעוונם לא היה

עצם השנאה, אלא חוסר הביטחון בקב״ה, ועשיית חסד אינה מחזקת את מידת הביטחון, אלא את מידת לב טוב.

ז. זה הביאור בדברי הגמ׳: בית ראשון רשעים היו אלא שתלו ביטחונם בה׳, שלא היה חסר לאנשי בית ראשון בביטחון בקב״ה, בשונה מאנשי בית שני שזה היה עיקר חסרונם.[12]

ח. לפי דברי הגר״א אפשר לבאר מדוע לא הגינה זכות התורה שלא יחרב בית המקדש, משום שמבואר בדברי הגר״א שהובאו לעיל (בענין לא תחמוד) שבלי ביטחון בקב״ה כל המעשים הם חיצוניים בלבד לעשות לאדם שם. וי״ל שלא על תורה שהיא חיצונית כתוב בגמ׳ שהיא מגינה ומצילה. (ב׳אור החיים׳ ויקרא כו-ג אופן ז׳ כתוב שתורה שאדם לומד על מנת להתכבד בה אינה מגינה ומצילה).

ט. וכן מתורץ מדוע אע״פ שעסקו בתורה המאור שבה לא החזירן למוטב, משום שהביאור בדברי המדרש שהמאור שבתורה בכוחו להחזיר למוטב, הוא שהתורה מבטלת כוחו של היצר הרע, כמבואר בגמ׳ בקידושין (דף ל:) ״בראתי יצר הרע בראתי לו תורה תבלין״. ולכן בבית המקדש הראשון שעמ״י נכשל בסוג עבירות שנובע מחמת חוסר התגברות על היצר הרע, היה בכוח המאור שבתורה להחזירו למוטב ולהצילו מעבירות אלו. אבל בבית המקדש השני שעמ״י נכשל בעוון של חוסר אמונה וביטחון בקב״ה, שעוון זה תלוי בלב ואינו נובע מחוסר התגברות על היצר הרע, וממילא אין בכוח המאור שבתורה להציל את האדם מחטא זה, וצריך האדם לחזק את עצמו ולבטוח בה׳, לכן אע״פ שעסקו בתורה לא החזירן המאור שבה למוטב ולא חזרו בתשובה.

ב׳ירח למועדים׳ (מאמר כה) תירץ את שאלות ח-ט ע״פ דברי הגר״א ב׳אבן שלמה׳ (ג-א): עיקר הכל הוא הביטחון, **ומי שהוא מחוסר ביטחון אין תורתו**

---

[12] וצ״ב הרי כתוב בגמ׳ שבבית ראשון עבדו עבודה זרה, וכיצד שייך לומר עליהם שתלו ביטחונם בקב״ה. וי״ל שמה שחטאו בע״ז היה במה שייחסו כוחות גם לצבא השמים, אבל יודעים היו שעיקר הכל הוא מאת ה׳.

מתקיימת בידו, עכ״ל. מבואר בדברי הגר״א שאדם שלומד תורה ואינו בוטח בקב״ה אין זו תורה בשלימות, ולכן זכות התורה של אנשי בית שני לא הגינה עליהם, וגם לא שימשה כתבלין מיצר הרע, משום שלא הייתה תורתם בשלימות.

י. לפי הנ״ל ששנאת חנם הכוונה לחיסרון באמונה וביטחון שמביא לידי שנאה, אפשר לבאר מה המידה כנגד מידה שעל עוון שנאת חנם נחרב בית המקדש. בית המקדש הוא מקום שהביא לידי יראת שמיים, כמבואר בגמ׳ ב״ב (דף כא.)[13] וכשבית המקדש כבר אינו מביא את התועלת הרצויה של יראת שמיים וכביכול אין בו צורך, ממילא העונש הראוי שהוא יחרב.

יא. לפי הנ״ל אפשר לבאר את קושית הגמ׳ שגם בבית ראשון הייתה שנאת חנם, שהרי הם היו דוקרים אחד את השני בחרבות שבלשונם, משום ששנאת חנם אין הכוונה לעבירת ״לא תשנא את אחיך בלבבך״, אלא לשורש שממנו נובעת השנאה, היינו חוסר אמונה וביטחון בה׳, וא״כ היה פשוט לגמ׳ שאם הם

---

[13] בגמ׳ שם כתוב: בתחילה התקינו שיהיו מושיבים מלמדי תינוקות רק בירושלים. וביארו תוס׳ את טעם הדבר: לפי שהיה רואה קדושה גדולה וכהנים עוסקים בעבודה, היה מכוון לבו יותר ליראת שמים וללמוד תורה, כדדרשינן בספרי ״למען תלמד ליראה״, גדול מעשר שני שמביא לידי תלמוד, לפי שהיה עומד בירושלים עד שיאכל מעשר שני שלו, והיה רואה שכולם עוסקים במלאכת שמים ובעבודה, היה גם הוא מכוון ליראת שמים ועוסק בתורה.
עוד יש להביא בענין זה, במדרש (פרשת תולדות) על הפסוק ״וירח את ריח בגדיו״, כתוב: יוסף משיתא, בשעה שבקשו שונאים להכנס להר הבית, אמרו יכנס מהם ובהם תחילה, אמרין ליה עול ומה דאת מפיק דידך. נכנס והוציא מנורה של זהב. אמרו לו אין דרכו של הדיוט להשתמש בזו, אלא עול זמן תנינות ומה דאת מפיק דידך, ולא קיבל עליו. א״ר פנחס נתנו לו מכס ג׳ שנים ולא קיבל עליו, אמר לא דיי שהכעסתי לאלהי פעם אחת, אלא שאכעיסנו פעם שניה, מה עשו לו נתנו אותו בחמור של חרשים והיו מנסרים בו, היה מצווח ואומר ווי אוי אוי שהכעסתי לבוראי.
ידועה קושיתו של הרב מפונוביז׳, מה גרם לשינוי אצל יוסף משיתא שנהפך מבוגד רשע לאדם קדוש שנהרג על קידוש ה׳. כמה רגעים קודם הסכים להכנס לבית המקדש ולהוציא כלים עבור הרומיים מחריבי בית המקדש, שאפילו הם עצמם פחדו להכנס ליטול כלים מבית המקדש, ולבסוף נהרג על קידוש ה׳ מתוך יסורים נוראים, ובזמן שהתייסר לא בכה על צער עצמו, אלא רק על מה שהכעיס את הקב״ה.
ותירץ שהגורם לשינוי היה הכניסה לבית המקדש. שהות בבית המקדש אפילו לזמן מועט עושה רושם אדיר של יראת שמיים, ולכן השתנה יוסף משיתא מהקצה אל הקצה.

דקרו אחד את השני בחרבות שבלשונם, בהכרח שנבע הדבר מחוסר אמונה וביטחון בקב״ה שהכל ממנו, ולכן היה להם צורך לדבר לשון הרע אחד על השני, וא״כ מקשה הגמ׳ שזו ממש העבירה שחטאו אנשי בית שני.

יש להוסיף את דברי הגמ׳ בערכין (דף טו:) לגבי המדבר לשון הרע: **כל המספר לשון הרע כאילו כפר בעיקר**, שנאמר (תהילים יב-ה): ״אשר אמרו ללשוננו נגביר שפתינו אתנו **מי אדון לנו**״. ובמדרשים על תהילים שם כתוב כעין זה: **אין אדם מדבר לשון הרע עד שהוא כופר בעיקר**. מבואר בגמ׳ ובמדרש הנ״ל שבדבור לשון הרע הרי יש איזו בחינה של כפירה בקב״ה, ולכן חטא לשון הרע שייך בשורשו לחיסרון באמונה וביטחון בקב״ה.

יב. לפי הנ״ל שבית המקדש נחרב בעוון ״שנאת חנם״ הכוונה לחוסר ביטחון בקב״ה, שהיא הסיבה שגורמת לשנאה, ולא השנאה עצמה, אפשר לתרץ מדוע כשהגמ׳ בשבת מונה את העונשים על עוון שנאת חנם, היא לא כוללת גם עונש מיתה וגלות כמו שהיה בבית שני, משום שכוונתה לעוון שנאת חנם ממש, (לא תשנא את אחיך), ולא לעוון חוסר ביטחון כמו הגמ׳ ביומא, ועל עוון זה העונש אינו כ״כ חמור כמו שנענשו בחורבן בית שני.

זה גם הביאור בדברי הגמ׳ בשבת (דף לג.) שהובאו לעיל ״סימן לשנאת חנם - ירקון״, שכוונתה לעבירה של שנאה ממש, (״לא תשנא את אחיך בלבבך״), ולא לחיסרון בביטחון שהוא השורש שממנו יוצאת השנאה.

לפי דברי הגר״א לא קשה מדוע כוללת הגמ׳ במילים ״שנאת חנם״ שתי עבירות שונות, משום שבכל ״שנאת חנם״ באמת יש שתי עבירות, עבירת ״לא תשנא את אחיך בלבבך״, ובה עוסקת הגמ׳ בשבת. ועבירה נוספת של חוסר ביטחון בקב״ה, והיא השורש של השנאה שבין אדם לחבירו, ובה עוסקת הגמ׳ ביומא, ומחמתה נחרב בית המקדש השני. (בשונה מהביאור שהובא לעיל ששנאת חנם הכוונה לעוון לשון הרע שמגיע מתוך שנאה, שאינו מוכרח בעצם שכל לשון הרע יהיה מחמת שנאה).

יג. לפי הנ״ל מובן מדוע נקראת שנאת האחים ליוסף שנאת חנם אע״פ ששנאה זו הייתה מחמת שיוסף הביא את דיבתם לאביהם, כי היה על האחים להאמין באמונה שלימה שאין ליוסף כח לקלקל ולגרוע מחלקם מאומה, ולא היה להם לשנוא אותו מחמת שהביא את דיבתם רעה אל אביהם.

חלק ד׳

ביאור גמ׳ ומדרשים בענין החורבן

חומרת עוונותיהם של אנשי בית שני

בהמשך הגמ׳ ביומא שהובאה לעיל כתוב: רבי יוחנן ור״א דאמרי תרווייהו ראשונים שנתגלה עוונם נתגלה קיצם, אחרונים שלא נתגלה עוונם לא נתגלה קיצם. אמר ר״י טובה ציפורנן של ראשונים מכריסן של אחרונים. א״ל ר״ל אדרבה, אחרונים עדיפי, אע״ג דאיכא שעבוד מלכיות קא עסקי בתורה, א״ל בירה תוכיח, שחזרה לראשונים ולא חזרה לאחרונים.

גם בירושלמי כתוב כעין זה: שאלו את רבי אליעזר דורות האחרונים כשרים מן הראשונים, אמר להן עידיכם, הבירה יוכיח, אבותינו העבירו את התקרה, ״ויגל את מסך יהודה״ אבל אנו פעפענו את הכתלים, ״האומרים ערו ערו עד היסוד בה״. ופירש ה׳קרבן העדה׳: אבותינו בחטאם העבירו את התקרה - שלא החריב נבוכדנצר אלא את התקרה של בית המקדש והשאיר את היסודות, שנאמר ״ויגל את מסך יהודה״. פעפענו את הכתלים - שבחורבן בית שני החריבו גם את היסודות, כדכתיב ״ערו עד היסוד בה״.

א. דברי הגמ׳ ״אחרונים שלא נתגלה עוונם, לא נתגלה קיצם״ צ״ב, הרי הגמ׳ לעיל ביארה שעוונם של אנשי בית שני היה שנאת חנם, וא״כ נתגלה עוונם. וביאר רש״י: אנשי בית שני היו רשעים בסתר. וצ״ב הרי הגמ׳ ביארה שעוונם היה ״שנאת חנם״, וביאר המהרש״א שהמעשה של קמצא וב״ק הוא דוגמא ל״שנאת חנם״ שהייתה ביניהם, ושנאה זו לא הייתה בסתר אלא בגלוי.

ב. מבואר בגמ׳ שעוונם של אנשי בית שני יותר חמור כיון שהיה בסתר, ולכן לא נתגלה קיצם, וצ״ב מדוע עוון בסתר הוא יותר חמור מעוון בגלוי.[14]

ג. מדוע בגלל שעוונם היה בסתר לכן לא נתגלה קיצם, הרי גם אם עוון בסתר הוא יותר חמור מעוון בגלוי, מ״מ גם עוון חמור אפשר לקצוב את עונשו.

ד. מה הנמשל של ״ציפורן״ ו״כרס״ שהמשיל ר״י את אנשי בית ראשון לעומת אנשי בית שני.

ה. מדוע עמ״י בבית המקדש השני נענש ע״י מלכות רומי.

ו. מה כוונת הירושלמי שבבית המקדש השני נחרבו גם ״היסודות״, לעומת בית המקדש הראשון שנחרבה רק ״התקרה״.

תשובות

א. לפי דברי הגר״א ששנאת חנם הכוונה לחיסרון באמונה וביטחון בה׳, אפשר לבאר מדוע השנאה של בר קמצא נקראת עבירה בסתר אע״פ שהשנאה הייתה גלויה, משום שסיבת השנאה היא חוסר ביטחון בה׳ שהוא בסתר.

ב. זו הסיבה לחומרת עוונותיהם של אנשי בית שני שהיו בסתר, כי העבירות שלהם היו דבר פנימי שבלב ולא עבירות של מעשים חיצוניים.

---

[14] המהרש״א שם מבאר: שהיה להם שנאת חנם בלב, ולפנים כאילו אוהבים, וכו׳ ועוונם זה קשה יותר מעון שבגלוי, כהך דאמרינן (בגמ׳ ב״ק) דעונש הגנב קשה טפי מעונש גזלן, דזה השווה כבוד קונו לכבוד הבריות וזה לא השווה כבוד קונו לכבוד הבריות, עכ״ד. וצ״ב מה שדימה בין דברי הגמ׳ בב״ק שחמור עונש הגנב מהגזלן, לחומרת העוון של אנשי בית שני, משום שכוונת הגמ׳ בב״ק שבמעשה של הגנב יש גם חילול ה׳, ולכן הוא יותר חמור, וכאן הסבר זה לא שייך.

ג. לפי זה אפשר לבאר את דברי הגמ׳ שבגלל שעוונם של אנשי בית שני היה בסתר לכן לא נתגלה קיצם, משום שהעוונות של אנשי בית ראשון היו במעשים, לכן היה אפשר לקצוב את עונשם, (שבעים שנה), מפני שמעשים אפשר למדוד ולקצוב עליהם עונש. אבל עוונם של אנשי בית שני היה בליבם, בחיסרון אמונה וביטחון בקב״ה, ונענשו מידה כנגד מידה שבית המקדש יחרב ותסתלק השכינה לגמרי, לכן לא נתגלה קיצם, משום שעד שלא יתוקן הדבר ותתחזק האמונה בקב״ה בליבם של ישראל, אין הקב״ה יכול להחזיר שכינתו בתוכם, ואי אפשר לתת קצבה מתי הקב״ה יחזור לשכון בישראל, משום שהדבר תלוי בישראל שיתחזקו באמונה בקב״ה בליבם.[15]

ד-ה. הגר״א מבאר את כוונת המשל ״טובה ציפורנם של ראשונים מכרסם של אחרונים״, כשכתוב בתורה החיות האסורות באכילה, התורה מונה ארבע חיות שיש להן סימן טהרה אחד וסימן טומאה אחד, גמל, ארנבת, שפן, וחזיר. לג׳ החיות הראשונות יש את הסימן טהרה הפנימי, שהן מעלות גרה, אך אין להן את הסימן טהרה החיצוני, שהן אינן מפריסות פרסה, ואילו החזיר הוא הפוך מחיות אלו, יש לו את הסימן טהרה החיצוני, שהוא מפריס פרסה, אך אין לו את הסימן טהרה הפנימי, שאינו מעלה גרה. החזיר כלפי חוץ נראה כשר, אך הפנים שלו טמא, ואילו שלושת החיות האחרות אע״פ שכלפי חוץ הן נראות טמאות, אבל באמת הפנים שלהן אינו כ״כ רע.

כתוב במדרש רבה (שמיני יג) שג׳ החיות הראשונות הן כנגד ג׳ הגלויות, בבל פרס ויון, ואילו החזיר הוא כנגד גלות אדום, (רומי). רומי שהיא כנגד החזיר היא הרעה מכולן, משום שהפנימיות שלה רעה.

זו כוונת הגמ׳ ״טובה ציפורנן של ראשונים מכרסן של אחרונים״, טוב הסימן טומאה של החיות הראשונות שאינן מפריסות פרסה (ציפורנן), מכריסן של

---

[15] וצ״ב שמדברי הגמ׳ נראה שיש חומרא עצמית בשנאת חנם, שהגמ׳ הוכיחה ממה שחזרה בירה לראשונים ולא חזרה בירה לאחרונים שעוונם של אחרונים חמור יותר.

אחרונים, היינו מהסימן טומאה של החזיר שאינו מעלה גרה (כרסן). פגם פנימי חמור יותר מפגם חיצוני.

לכן בבית שני נענשו ישראל ע״י מלכות רומי שמשולה לחזיר שפגמו בפנים, משום שבבית שני הפנימיות של ישראל הייתה מקולקלת, ואילו בשאר הגלויות כשהפנימיות של ישראל לא הייתה מקולקלת, הם נענשו בעונש קל יותר, שהוגלו ע״י מלכויות פחות רעות, מפני שהרוע שלהן הוא חיצוני ולא פנימי.

בספר ׳לששון ולשמחה׳ (מאמר כז) ביאר מדוע עמ״י נענש דווקא ע״י מלכות רומי, בכמה מקומות בדברי חז״ל נראה שיש שייכות בין מלכות רומי לעמלק[16]. ביאור הדבר שמלכות רומי היא במהותה ממשיכה את דרכו של עמלק. עמלק הוא השורש של הכפירה וחוסר אמונה בקב״ה,[17] וכיון שעוונם של ישראל היה חוסר אמונה וביטחון בקב״ה, לכן נענשו ע״י מלכות שזו מהותה. בדומה למה שכתב רש״י על התורה (סוף בשלח) כשבנ״י ניסו את הקב״ה באומרם ״היש ה׳ בקרבנו אם אין״, נענשו שבא עמלק להלחם אתם.

---

[16] בילקוט שמעוני (בשלח רסז) כתוב: כתוב אחד אומר ״תמחה את זכר עמלק״, וכתוב אחד אומר ״מחה אמחה את זכר עמלק״. עד שלא פשט ידו בכסא, ״תמחה את זכר עמלק״, ומשפשט ידו בכסא, ״כי מחה אמחה את זכר עמלק״. וכי בשר ודם יש בו כח לפשוט ידו בכסאו של הקב״ה, **אלא ע״י שהוא עתיד להחריב את ירושלים** דכתיב ״בעת ההיא יקראו לירושלים כסא ה׳״, לפיכך ״מחה אמחה את זכר עמלק״, עכ״ל. וצ״ב הרי לא עמלק החריב את ירושלים אלא מלכות רומי, ע״כ שיש שייכות ביניהם.
וכן מבואר במדרש איכה רבה (פרשה ה-א): א״ר ברכיה אמרו ישראל לפני הקב״ה רבש״ע הכתבת לנו בתורתך (דברים כ״ה) ״זכור את אשר עשה לך עמלק״, לי עשה ולך לא עשה, לא החריב את מקדשך עכ״ל. וצ״ב כנ״ל הרי מלכות רומי החריבה את בית המקדש ולא עמלק, אלא שיש שייכות ביניהם.
וכ״נ במדרש הגדול (כי תצא כה-יז): ״זכור את אשר עשה לך עמלק״, אמרו ישראל לפני הקב״ה, ריבונו של עולם לך עשה ולא לנו, ״זכור ה׳ לבני אדום את יום ירושלים״.

[17] נתבאר בארוכה ב׳שערי מועד פורים׳ (ח״ב יסוד ג׳), כתב בספר ׳אמונה והשגחה׳ (אות י בהגהה): בתחילת ביאת עמלק על ישראל, אף כי נפלה אימתם על כל הגויים ע״י הניסים שנתפרסמו בכל העולם, כמ״ש ״שמעו עמים ירגזון״, הנה לא שת ליבו לכל זאת ובא להלחם בהם, **להורות בזה דלית דין ולית דיין, וכל הניסים לא היו בהשגחה אלא במקרה**. וזהו שכתוב ״אשר קרך בדרך״. וכל זה היה מפני שורש האמונה שנחלש בישראל וכו׳, ובזה נתנו עוז ותעצומות לכוחו של עמלק להרוס האמונה עד היסוד בה.

זו כוונת הגמ׳ בית ראשון שנתגלה עוונם, היינו שעוונותיהם היו חיצוניים וקלים יחסית (מגולים), נתגלה קיצם, אבל בית שני שנתכסה עוונם, היינו שעוונם היה בפנימיות (מכוסה) שהוא חמור יותר, לא נתגלה קיצם.

ו. לפי דברי הגר״א אפשר לבאר מדוע בבית המקדש הראשון נחרבה רק התקרה, ואילו בבית המקדש השני נחרבו גם היסודות, משום שהיסודות הם ביטוי לפנימיות, ואילו התקרה היא ביטוי לחיצוניות, וכפי סוג העבירות וחומרתן, כך היה כנגדן גודל החורבן.

דברי הירושלמי בענין חורבן בית שני

בירושלמי יומא (פ״א ה״א) כתוב לגבי חורבן בית ראשון ושני, כעין דברי הגמ׳ ביומא הנ״ל: מצאנו שלא חרב הבית בראשונה אלא שהיו עכו״ם ומגלי עריות ושופכין דמים, אבל בשני מכירין אנו אותם שהיו יגיעין בתורה וזהירין במצוות ובמעשרות וכל ווסת טובה הייתה בהן, אלא **שהיו אוהבין את הממון, ושונאין אלו לאלו שנאת חנם**, וקשה היא שנאת חנם שהיא שקולה כנגד ע״ז וגילוי עריות ושפיכות דמים.

א. צ״ב מה העבירה במה שהיו אוהבים את הממון.

ב. מדוע בתלמוד בבלי לא הובא טעם זה, האם יש מחלוקת בין הבבלי לירושלמי מפני מה נחרב בית המקדש השני.

ג. הירושלמי מסיים ״וקשה היא שנאת חנם שהיא שקולה וכו״, ומזכיר רק את העבירה של שנאת חנם ולא מזכיר את העבירה של אהבת הממון שהיא חמורה ושקולה כנגד ג׳ עבירות, וצ״ב הרי בגלל שתיהן נחרב בית המקדש, וא״כ היה צריך הירושלמי לומר ששתיהן יחד שקולות כנגד ג׳ עבירות חמורות.

לפי הנ״ל ששנאת חנם הכוונה לשורש שגורם לשנאה, היינו חסרון באמונה וביטחון בה׳, אפשר לבאר שזו גם כוונת הירושלמי שאנשי בית שני חטאו במה שאהבו את הממון, החיסרון שלהם באמונה התבטא באהבת הממון. בפרט לפי דברי הגר״א והר״ח ויטל שהובאו לעיל ש״לא תחמוד״ הוא השורש לכל הרעות, משום שענין החמדה הוא חוסר ביטחון, שאינו מאמין שהכל בהשגחת ה׳.

מטעם זה לא הובא בבבלי החטא של חמדת הממון, משום שחטא זה כלול ב״שנאת חנם״, אלא שהירושלמי פירט וביאר יותר במה התבטא חוסר האמונה והביטחון בקב״ה. לכן לא כתב הירושלמי ש״קשה היא אהבת הממון ושקולה היא כנגד ג׳ עבירות״, משום ש״אהבת הממון״ כלולה ב״שנאת חנם״, ״אהבת הממון״ היא דוגמא ל״שנאת חנם״.

קושית תוס׳ בענין סתירת הסוגיות

א. הקשו תוס׳ (ב״מ דף ל:) שבגמ׳ ביומא הנ״ל (דף ט) אמר רבי יוחנן שבית שני נחרב מפני ״שנאת חנם״, ואילו בגמ׳ ב״מ (דף ל:) אמר ר״י עצמו: לא חרבה ירושלים אלא מפני ש״העמידו דיניהם על דין תורה״. ותירצו הא והא גרמא.

בפשטות כוונתם לתרץ ששתי העבירות יחד גרמו לחורבן בית המקדש. וצ״ב שא״כ כיצד אומרת הגמ׳ ללמדך ששקולה ״שנאת חנם״ כנגד ג׳ עבירות חמורות, הרי בית המקדש נחרב לא רק בגלל שנאת חנם, אלא בצירוף לחטא שהעמידו דבריהם על דין תורה, והייתה הגמ׳ צריכה לומר ששקולה שנאת חנם בצירוף להעמידו דברים על דין תורה לג׳ עבירות חמורות.

ב. מדוע זה שהעמידו דיניהם על דין תורה ולא עשו לפנים משורת הדין, הוא חטא כ״כ חמור שבית המקדש נחרב בגללו.

החת״ס על התורה (פרשת משפטים) מתרץ את קושית תוס׳ ע״פ דברי רבי יוחנן עצמו בגמ׳ בגיטין (דף נ״ה:), אמר ר״י אקמצא וב״ק חרבה ירושלים, מחמת ששנא בעל הסעודה את בר קמצא גירשו מהסעודה, ואמר בר קמצא הואיל והוו יתבי רבנן ולא מחו ביה, ש״מ ניחא להו, איזיל איכול בהו קורצא בי מלכא. ושאל החת״ס מדוע באמת שתקו רבנן ולא מחו בבעל הסעודה.

ותירץ שהם דנו את בעל הסעודה לכף זכות, שוודאי ראה בו דבר ערוה שאז מצוה לשנאתו, כמבואר בגמ׳ בפסחים (דף קי״ג:) ולכן לא מיחו בו. אמנם לא צדקו במה שלא מיחו בו, שהרי מבואר בתוס׳ שם, שיש לחוש שמא יבא לידי שנאה גמורה, והיו צריכים למחות בו, ומה שלא מיחו בו, הוא מפני שהעמידו דבריהם על דין תורה, כי ע״פ דין תורה מצוה לשנאתו, ודברי התוס׳ הם לפנים משורת הדין. נמצא ששני המימרות של ר״י עולות בקנה אחד, שבאמת עיקר סיבת חורבן ירושלים הייתה מפני שנאת חנם, ולמרות שמן הדין הותרה שנאה זו, שהייתה בשביל דבר עבירה שראה איש בחבירו, אעפ״כ נענשו בשביל שהעמידו דבריהם על דין תורה, ולא הלכו לפנים משורת הדין למנוע את עצמם משנאה זו, עכ״ד.

הגר״א ווסרמן ביאר שבאמת נענשו על ״שנאת חנם״ כמבואר בגמ׳ ביומא, ומה שאמרה הגמ׳ בב״מ שנענשו משום שהעמידו דבריהם על דין תורה, כוונתה לבאר מדוע הקב״ה לא התנהג אתם במידת ארך אפיים, היינו לפנים משורת הדין, וע״ז אומרת הגמ׳ משום שגם הם העמידו דבריהם על דין תורה ולא עשו לפנים משורת הדין.

אך דבריו צ״ע משום שפשטות לשונם של תוס׳ שכתבו **הא והא גרמא**, משמעה ששניהם גרמו בפועל, ולא שאחד גרם והשני רק לא מנע.[18]

---

[18] העירוני שבגמ׳ בתענית (דף כה.) כתוב: לוי אחוי קידה ואיטלע, והטיח דברים כלפי מעלה ואיטלע, הא והא גרמא ליה, ופרש״י החטא גרם לו שנצלע בקידה, וכן במגילה (דף כב:) כתב רש״י: לפי שהטיח נתקלקל בשעת הסכנה, הרי דהא והא גרמא, יכול להתפרש שאחד מהם הוא סיבת החטא (הטיח דברים), ואחד הסיבה בפועל (קידה).

עוד ביאור בסתירת דברי הגמ׳ ראיתי בספרו של רבי אליהו ברוך פינקל שכוונת הגמ׳ לשני חורבנות שונים, שהרי לשון הגמ׳ ביומא היא: **בית שני** מפני מה חרב, ואילו לשון הגמ׳ בב״מ היא: מפני מה חרבה **ירושלים**. הגמ׳ ביומא מבארת מדוע נחרב **בית המקדש**, ואילו הגמ׳ בב״מ מבארת מדוע נחרבה **העיר ירושלים**. אך בתוס׳ שהקשו שדברי הגמ׳ סותרים ולא תרצו כדבריו נראה שהבינו שכוונת שתי הגמ׳ היא לחורבן בית המקדש.

לפי דברי הגר״א הנ״ל אפשר לבאר את הגמ׳ בב״מ, לא חרבה ירושלים אלא משום שהעמידו דבריהם על דין תורה, ולא נכנסו לפנים משורת הדין, שאין כוונתה שעל עבירה זו נענשו, שהרי לא להכנס לפנים משורת הדין אינו עוון כ״כ חמור. אלא מה שהעמידו דבריהם על דין תורה ולא נכנסו לפנים משורת הדין הוא הוכחה שהיה חסר להם באמונה בה׳, ולכן הקפידו על עיקר הדין, שמי שמאמין שהכל בהשגחה ואין אדם נוגע במוכן לחבירו כמלוא נימא, לא מקפיד על הדין ואינו חושש להכנס לפנים משורת הדין.

אולי אפשר לבאר שזו כוונת תוס׳ שתירצו **הא והא גרמא**, גם ״שנאת חינם״ וגם מה ש״העמידו דבריהם על דין תורה״ שניהם סימנים לאותו ענין, שהוא חיסרון במידת הביטחון בקב״ה.

דברי הרמב״ן (בחוקתי) בענין פרשת התוכחה בתורה

יש בנותן ענין להביא את דברי הרמב״ן היסודיים בענין הקללות שכתובות בתורה, שהקללות שכתובות בפרשת בחוקותי הם מה שאירע לעמ״י בבית ראשון, ואילו הקללות שכתובות בפרשת כי תבוא הם מה שאירע לעמ״י בבית שני. מדברי הרמב״ן הנ״ל יש להביא ראיה גדולה לדברי הגר״א וכמו שיבואר.

ה״נ אפשר לפרש שסיבת העונש היא שנאת חינם, ומה שלא נהגו לפנים משורת הדין והעמידו דבריהם על ד״ת גרם שגם הקב״ה לא יאריך להם את אפו לפנים משורת הדין.

ז״ל: ודע והבן כי האלות האלה (פרשת בחוקותי) ירמזו לגלות ראשון, כי בבית הראשון היו כל דברי הברית הזאת הגלות והגאולה ממנו. שכן תראה בתוכחות, שאמר ״ואם בחקתי תמאסו ואם את משפטי תגעל נפשכם״, ואמר ״להפרכם את בריתי״, והזכיר בהם במות וחמנים וגלולים (פסוק ל), כי היו עובדי ע״ז ועושים כל הרעות. והוא שאמר (פסוק לא) ״והשימותי את מקדשיכם ולא אריח בריח ניחוחכם״, יתרה בהם לסלק מהם מקדשו וקיבול הקרבנות שהיו לרצון לו במקדש ההוא. והעונשים עליהם, חרב וחיה רעה ודבר ורעב, וגלות בסוף, כי כל זה היה שם כאשר בא בפירוש בספר ירמיהו (לב-כד). ואמר בגלות (פסוקים לד-לה) ״אז תרצה הארץ את שבתותיה וגו׳ כל ימי השמה תשבות את אשר לא שבתה״, שהיו שנות הגלות כשנים אשר בטלו השמיטות, וכן אמר הכתוב בגלות ההוא (דברי הימים ב לו-כא) ״למלאת דבר ה׳ בפי ירמיהו עד רצתה הארץ את שבתותיה כל ימי השמה שבתה למלאת שבעים שנה״. כן התרה בהם וכן הגיע אליהם, א״כ דבר ברור הוא שעל הגלות ההוא דיבר הכתוב.

והסתכל עוד בענין הגאולה ממנו, שאינו מבטיח רק שיזכור ברית אבות, ובזכירת הארץ (פסוק מב), לא שימחול עוונם ויסלח חטאתם, ויוסיף אהבתם כקדם, ולא שיאסוף את נדחיהם. כי היה כן בעלותם מבבל, שלא שבו רק יהודה ובנימין והלווים עמהם מעט, ומקצת השבטים אשר גלו לבבל, ושבו בדלות, בעבדות מלכי פרס. וגם לא אמר שישובו בתשובה שלימה לפניו, רק שיתוודו עוונם ועוון אבותם (פסוק מ), ומצינו אנשי בית שני עושים כן, כמו שהתוודה דניאל (דניאל ט-ה) ״חטאנו ועוינו והרשענו ומרדנו וסור ממצותיך וגו׳ למלכינו לשרינו ולאבותינו״. וכתיב שם ״כי בחטאינו ובעונות אבותינו ירושלים ועמך לחרפה״. וכן נחמיה התוודה (נחמיה א ה-יא), ועזרא אמר (שם ט-לד) ״מלכינו שרינו כהנינו ואבותינו לא עשו תורתך״, הרי כי כולם למדו מן התורה שיתוודו עוונם ועוון אבותם. וכל אלה דברים ברורים בברית הזאת שהוא באמת ירמוז לגלות הראשון והגאולה ממנו.

אבל הברית שבמשנה תורה (כי תבוא) ירמז לגלותנו זה, ולגאולה שנגאל ממנו. כי הסתכלנו תחילה שלא נרמז שם קץ וקצב ולא הבטיח בגאולה, רק תלה

אותה בתשובה. ולא הזכיר בעבירות ההם שיעשו אשרים וחמנים ושיעבדו ע״ז כלל, אבל אמר, (דברים כח-טו) ״והיה אם לא תשמע בקול ה׳ אלהיך לשמור לעשות את כל מצותיו וחוקותיו״. אמר, כי מפני שיעברו על קצת מצותיו שלא ישמרו ויעשו את כולן יענשו, שכך היה בבית שני, כמ״ש (יומא ט:) שבית ראשון מפני מה חרב, מפני ע״ז וגילוי עריות ושפיכות דמים, בית שני שאנו בקיאים בהם שהיו עוסקין בתורה ובגמ״ח מפני מה חרב, מפני שנאת חנם שהייתה ביניהם. ולא הזכיר שם המקדש וריח ניחוח כאשר הזכיר כאן, שלא הייתה האש יורדת ואוכלת הקרבנות בבית שני, כמו שהעידו במסכת יומא שם (דף כא:).

ואמר בקללות (דברים כח-מט) ״ישא ה׳ עליך גוי מרחוק מקצה הארץ כאשר ידאה הנשר״, שבאו עליהם עם רומי הרחוקים מהם מאד, ואמר שם ״אל גוי אשר לא ידעת״ (שם פסוק לו), ״גוי אשר לא תשמע לשונו״ (שם פסוק מט), מפני רוב רחוקם מארצנו. ולא כן בדברי הברית הזאת, כי גלו לבבל ואשור שהם קרובים לארץ ונלחמים בהם תמיד, ויחוס ישראל משם היה ויודעים לשונם, כענין שנאמר (מלכים ב יח-כו) ״דבר נא אל עבדיך ארמית כי שומעים אנחנו״. וכן ״והפיצך ה׳ בכל העמים מקצה הארץ ועד קצה הארץ״ (דברים כח-סד), הוא גלותנו היום שאנו מפוזרים מסוף העולם ועד סופו. ואמר (פסוק סח) ״והשיבך ה׳ מצרים באניות״, ובגלותנו זה היה, שמילא טיטוס מהם ספינות וכן כתוב בספר הרומיים. וכן מה שאומר שם ״בניך ובנותיך נתונים לעם אחר ועיניך רואות״ (פסוק לב), ״בנים ובנות תוליד ולא יהיו לך כי ילכו בשבי״ (פסוק מא), איננו הגלות שגלו אבות ובנים רק השבי ההוא לבנים לבדם, והאבות נשארים בארץ, ולא נאמר כן בברית הראשון מפני שגלו גלות שלמה, אבל בברית השני הזכיר כן שהיו הרומיים מושלים בארצנו ולוקחים הבנים והבנות כרצונם. וכן ״ועבדת את אויביך אשר ישלחנו ה׳ בך ברעב ובצמא״ (פסוק מח), היא עבדותנו שעבדנו הרומיים בארצנו, ושריהם מושלים בארץ ומכבידים עלינו עול כבד ולוקחים גופינו וממונינו כאשר הוא ידוע בספרים.

ועוד ראיה שאמר (כח-לו) ״יולך ה׳ אותך ואת מלכך אשר תקים עליך אל גוי אשר לא ידעת אתה ואבותיך״, כי הלך אגריפס המלך בסוף בית שני לרומי ועל

הליכתו שם נחרב הבית, ולא אמר הכתוב ״המלך אשר ימלוך עליך״, אבל אמר ״מלכך אשר תקים״, רמז לנו יתברך שלא היה ראוי למלוך ואסור היה להיות מלך על ישראל מדין תורה, אבל הקימו עליהם הוא ואבותיו שלא כדת, כמו שהוזכר זה בסוטה (מא.) וכל אלה רמזים כאלו יזכירו בפירוש ענין גלותנו זה.

והגאולה בברית ההיא השנית, גאולה שלמה מעולה על כלם. אמר (דברים ל-א) ״והיה כי יבאו עליך כל הדברים האלה הברכה והקללה וגו׳״, והבטיח (שם פסוק ה) ״והטיבך והרבך מאבותיך״, שהיא הבטחה לכל שבטי ישראל, לא לששית העם. ושם הבטיח שיכרת ויכלה המגלים אותנו, שנאמר (פסוק ז) ״ונתן ה׳ אלהיך את כל האלות האלה על אויביך ועל שונאיך אשר רדפוך״, והנה אויביך ושונאיך רמז לשתי האומות אשר ירדפו תמיד אחרינו.

ואלה דברים יבטיחו בגאולה העתידה הבטחה שלמה יותר מכל חזיונות דניאל. וכן מה שאמר כאן (פסוק לב) ״ושממו עליה אויביכם״, היא בשורה טובה מבשרת בכל הגליות שאין ארצנו מקבלת את אויבינו, וגם זו ראיה גדולה והבטחה לנו, כי לא תמצא בכל הישוב ארץ אשר היא טובה ורחבה ואשר הייתה נושבת מעולם והיא חרבה כמוה, כי מאז יצאנו ממנה לא קבלה אומה ולשון, וכולם משתדלים להושיבה ואין לאל ידם.

והנה הברית הראשונה אשר בפרשה הזאת (בחוקותי) הקב״ה כרת אותה, כי כן היה שמו הגדול עמנו בבית הראשון, והברית השנית שבפרשת והיה כי תבא מפי משה, רמז לסילוק שכינתו לגמרי, שלא היה בבית שני רק כבוד שמו, שנאמר (חגי א-ח) ״וארצה בו ואכבדה״, ותוספת הה״א רמז לשניה שבשם הגדול. וכבר דרשו בו (יומא כא:) מדרש אחר גם כן, רמז לחמשה דברים שהיה הבית השני חסר וכו׳, עכ״ד הרמב״ן.

א. כתוב ברמב״ן שהתוכחה שנאמרה בפרשת כי תבוא רומזת לחורבן בית המקדש השני. וצ״ב הרי בפרשת התוכחה הזו נאמר שהעונש יבוא: ״תחת אשר לא עבדת את ה׳ אלוקיך בשמחה ובטוב לבב מרוב כל״, מבואר לכאורה שהחטא

של אנשי בית שני היה חוסר שמחה בעבודת ה׳, לא כמו שכתוב בגמ׳ שחטאם היה ״שנאת חנם״.

ב. מדוע לא לעבוד את ה׳ בשמחה היא עבירה כ״כ חמורה, שכל העונשים החמורים שנאמרו בתוכחה באו בגללה.

ג. כיצד התורה מענישה על שעבודת ה׳ לא נעשית בשמחה, הרי לכאורה דבר זה אינו תלוי ברצונו של אדם, אלא במצב בו הוא נמצא.

תשובות

א-ב. לפי דברי הגר״א שהעבירה של אנשי בית שני היה שלא בטחו בקב״ה, והסימן לזה היה ה״שנאת חנם״ שהייתה ביניהם, אפשר לבאר את מה שנאמר בתוכחה שהעונש בא: ״תחת אשר לא עבדת את ה׳ אלוקיך בשמחה ובטוב לבב״, שהכוונה לעבירה של חוסר אמונה, שהסימן שלה הוא חוסר שמחה בעבודת ה׳, כי כשאדם מאמין שהכל מושגח ע״י הקב״ה, ואף אחד לא עשה לו, ולא לקח לו, ולא הפסיד אותו, אז יש לו שמחה, אבל כשחסר לאדם באמונה בקב״ה, אז יש לו הרבה סיבות המונעות ממנו את השמחה.

דברי הרמב״ן האלו הם מקור לדברי הגר״א שאין כוונת דברי הגמ׳ ביומא במילים ״שנאת חנם״ כפשוטו ממש לעבירה של שנאה, שא״כ אין לדברי הגמ׳ שייכות לסיבה שנאמרה בתורה שבגללה יבואו עונשי התוכחה.

ג. שמחה בעבודת ה׳ תלויה באמונה שיש לאדם בלב. אם לב האדם גדוש באמונה ממילא תהיה לו שמחה. לכן התורה מענישה על חוסר שמחה בעבודת ה׳, משום שדבר זה נובע מחוסר באמונה ושהיא תלויה ברצונו של באדם.

הפטרת ״חזון״

בהפטרת שבת ״חזון״ נאמר: ״אם יהיו חטאיכם כשנים **כשלג** ילבינו, אם יאדימו כתולע **כצמר** יהיו״. וכתוב בירושלמי (שבת פ״ט ה״ג) שתחילת הפסוק מדבר על בית ראשון, שהיה חוט של זהורית מלבין כשלג, וסוף הפסוק על בית שני, שהיה מלבין רק כצמר.

א. צ״ב מדוע בבית ראשון היו החטאים מלבינים כשלג, ואילו בבית שני החטאים הלבינו רק כצמר.

ב. הירושלמי פירש את מילות המשל ״צמר״ ו״שלג״ המוזכרים בפסוק, לסוגי הכפרה שהייתה לעמ״י, אבל לא פירש את המשל של ״שנים״ ו״תולע״, שלהם נמשלו עוונותיהם של ישראל.

בספר ׳משך חכמה׳ ביאר שבבית ראשון היו החטאים בבחינת ״שנים״, שהוא חוט שצבעו אותו בצבע אדום, ואין אדמימותו מעצמו אלא מדבר חיצוני, אבל בבית שני היו החטאים בבחינת ״תולע״ שהוא חוט אדום מעצם טבעו.

נראה שהביאור בדבריו הוא ע״פ דברי הגר״א הנ״ל. בבית ראשון שהחטאים שלהם היו במעשים ולא בפנימיות, לכן נמשלו עוונותיהם ל״שנים״ שהצבע האדום שלו הוא חיצוני, אבל בבית שני שהחטא שלהם היה בפנימיות, שהוא חמור יותר, לכן נמשלו עוונותיהם ל״תולע״ שהצבע האדום שלו הוא מצד עצמו ולא ע״י צביעה חיצונית.

אפשר לבאר שלכן גם הכפרה שלהם הייתה שונה, בבית ראשון שהחטא שלהם היה חיצוני היה אפשר להתנקות ממנו לגמרי, כי החטא לא היה בעצמותם אלא רק במעשים שלהם, אבל בבית שני שהחטא היה בפנימיות, גם אחרי הטהרה לא היו נקיים לגמרי, כי עדיין היה פגם בליבם.

מדרש פתיחה לאיכה רבה

במדרש איכה רבה כתוב: ״בושנו כי שמענו חרפה״ זה יז׳ בתמוז, ״כסתה כלמה פנינו״, זה ט׳ באב, ״כי באו זרים על מקדשי בית ה״, חורבן ראשון וחורבן שני, כיון שחטאו גלו, וכיון שגלו התחיל ירמיה מקונן עליהם איכה.

א. דברי המדרש צ״ב, מה השייכות של הפסוקים ״בושנו כי שמענו חרפה״ ליז׳ בתמוז, ו״כיסתה כלימה פנינו״ לט׳ באב.

ב. עוד צ״ב הרי בפשטות כוונת המדרש במילים ״כסתה כלמה פנינו״, זה ט׳ באב, לצרות שאירעו לעמ״י בט׳ באב, היינו חורבן בית המקדש הראשון והשני, וא״כ מדוע נוסף בהמשך המדרש ״כי באו זרים על מקדשי ה״, חורבן ראשון וחורבן שני, הרי זה כלול בדרשה הקודמת, ״כיסתה כלימה פנינו״, זה ט׳ באב.

בביאור דברי המדרש הנ״ל כתב ה׳בית הלוי׳ (שמות יב): ביז׳ בתמוז נשתברו הלוחות עבור חטא העגל, ובט׳ באב היה החטא של המרגלים, ובכו באותו לילה בכיה של חנם, והוקבע להם בכיה לדורות, שנחרבו באותו יום בית ראשון וגם בית שני. ועיין ב׳זוהר׳ (פרשת כי תשא) דעיקר העגל לא עשוהו ישראל רק הערב רב לחודייהו. וגם ז״ל הילקוט (ישעיה מא׳): מוצלים היו ישראל מאותו מעשה, שאילו עשו ישראל את העגל, היה להם לומר ״אלה אלוהינו ישראל״, אלא הערב רב שעלו ממצרים עשו אותו, והם אמרו לישראל ״אלה אלוהיך ישראל״, עכ״ל. נמצא דעיקר חטאם של ישראל היה מה ששמעו שהערב רב מדברים דברים רעים ומגונים כאלה, ולא מיחו בידם ולא עמדו עליהם להורגם. וזהו שדרש המדרש ״בושנו כי שמענו חרפה״, זה שבעה עשר בתמוז, יען כי אז היה חטאם מה ששמעו דברי חירופים מהערב רב, ולא מיחו בהם כראוי, וזהו ״שמענו חרפה״. ״כסתה כלימה פנינו״, זה תשעה באב, שאז היה החטא לישראל בעצמם, ובכו בכיה של חנם, וזהו שקורא הפסוק ״כסתה כלימה פנינו״ שהורידו דמעות של כלימה על פניהם וכו׳, וזה היה בט׳ באב. ״כי באו זרים על מקדשי

ה״, זה חורבן ראשון וחורבן שני, **דעבור הני שני מיני חטאים של יז׳ בתמוז ושל תשעה באב, נחרבו שני בתי המקדש**, עכ״ל.

מבואר בדבריו שכוונת המדרש במילים ״זה יז׳ בתמוז״, ו״זה תשעה באב״, לא לצרות שאירעו בימים האלו, אלא לחטאים שעמ״י עשה בימים אלו. חורבן בית המקדש הראשון וחורבן בית המקדש השני היו בגלל החטא של יז בתמוז, היינו חטא העגל, והחטא של ט׳ באב, היינו חטא המרגלים.

וצ״ב בשלמא לחטא העגל יש שייכות לחטא שמחמתו נחרב בית המקדש הראשון, משום שבית ראשון נחרב מחמת ג׳ עבירות חמורות וביניהם חטא ע״ז, אבל בית המקדש השני שנחרב מחמת שנאת חנם, מה שייכותו לחטא המרגלים.

לפי דברי הגר״א הדבר מבואר בפשיטות, משום שעיקרו של חטא שנאת חנם הוא השורש שממנו נובעת השנאה, שהוא חוסר אמונה וביטחון בקב״ה, וזה ממש היה חטאם של בנ״י בחטא המרגלים וכמו שכתבו הראשונים, ונביא דבריהם בקצרה.

רבי אברהם בן הרמב״ם בספרו ׳המספיק לעובדי ה״ (תחילת שער הביטחון) האריך בענין זה, וכתב: **וכתוצאה מסטייתם מן הביטחון השלם**, הביאו עליהם את חמת אלוקים ועונשו, ככתוב ״ויקצוף וישבע לאמר. אם יראה איש באנשים האלה הדור הרע הזה את הארץ הטובה״. **וכל זה מחמת חוסר ביטחונם**, כמו שאמר בפרשת שלח: ״עד מתי ינאצוני העם הזה, **ולא יאמינו בי** בכל האותות אשר עשיתי בקרבו״.

וכן נראה ברמב״ן בתחילת פרשת שלח (במדבר יג) שכתב: ועל דעת רבותינו חטאו באמרם ״נשלחה אנשים לפנינו״, **בעבור שהם רואים את ישועת ה׳ אשר יעשה להם תמיד, והיה להם ללכת אחרי הענן אל אשר יהיה שמה הרוח ללכת**.

וכן מבואר ברש״י (במדבר כז-יג) שכתב בתוך דבריו: **לפי שנגזרה גזרה על דור המדבר למות במדבר בעוון שלא האמינו**, לכך בקש משה שיכתב סירחונו, שלא יאמרו אף הוא מן הממרים היה, עכ״ל.

ביאור דברי הגמ׳ בתענית דף כט.

בגמ׳ בתענית (דף כט.) כתוב: כתיב ״ותשא כל העדה ויתנו את קולם ויבכו העם בלילה ההוא״. אמר רבה אמר ר״י אותו לילה ליל תשעה באב היה, א״ל הקב״ה אתם בכיתם בכיה של חנם, ואני קובע לכם בכיה לדורות, עכ״ל.

בפשטות החטא שחטא עמ״י בבכיה של חנם (חטא המרגלים) אינו הסיבה לעונש של חורבן בית המקדש שהוא הבכיה לדורות. אלא הוא רק הסיבה שבית המקדש נחרב ביום ת״ב ולא ביום אחר. אבל במהרש״א מבואר שחלק מהעונש שנענש עמ״י על הבכיה של חנם הוא חורבן בית המקדש שהוא הבכיה לדורות.

המהרש״א מביא את הפסוק (דברים א-כז) ״ותרגנו באוהליכם ותאמרו בשנאת ה׳ אותנו הוציאנו מארץ מצרים לתת אותנו ביד האמורי להשמידנו״, ופירש רש״י בשנאת ה׳ אותנו: אבל הוא אוהב אתכם ואתם שונאים אותו, משל הדיוט אומרים מה דבלבך על רחמך, מה דבליביה עלך. וביאר המהרש״א: וזאת שנאת חנם שהיה להם לבנים לגבי ה׳ יתברך במעשה המרגלים, הביא להם בכיה לדורות בבית שני, שהיה להם שנאת חנם, כמו שכתוב בפ״ק דיומא, וזהו שכתוב בכאן אתם בכיתם בכיה של חנם כו׳ דהיינו שנאת חנם למקום ב״ה.

וצ״ב דבריו מה הכוונה שלעמ״י הייתה שנאת חנם כלפי הקב״ה. עוד צ״ב מה השייכות בין עוון שנאת חנם לקב״ה שהוא עוון שבין אדם למקום, לעוון שנאת חנם שבגללו נחרב בית המקדש שהוא עוון שבין אדם לחבירו.

לפי הנ״ל אפשר לבאר את דברי המהרש״א, מי שיודע שכל מה שיש לו הוא מאת ה׳ לטובתו כדי שיוכל למלא את חלקו בעבודת ה׳, ומה שאין לו זה גם לטובתו, כי אין זה חלקו בעבודת ה׳, בוטח בקב״ה בכל דבר שקורה עמו. אבל מי שאינו מבין זאת כראוי, ממילא בחלק ממאורעות החיים ובפרט כשבאה עליו צרה או קושי, הוא חושב שהקב״ה שונא אותו ח״ו, וממילא מגיע לשנאת חנם לקב״ה, היינו ששונא בלי סיבה אמיתית, כי כוונת הקב״ה הייתה לטובתו ולא לרעתו. לפי זה מבוארת השייכות בין שנאת חנם למקום לבין שנאת חנם בין אדם לחבירו, שניהם שורשם אחד - חוסר ביטחון בקב״ה.

אלא שצ״ב שבתורה לא נראה שחטא המרגלים הוא שנאת חנם לקב״ה, אלא החטא היה במה שדברו לשון הרע על ארץ ישראל, וכמו שכתב רש״י (תחילת פר׳ שלח), שלכן נסמכה פרשת מרגלים לפרשת מרים, שהיה להם ללמוד ממרים שלא לדבר לשון הרע. וכן נראה מלשון הפסוקים (במדבר יד לו-לז): ״והאנשים אשר שלח משה לתורת את הארץ וישבו וילינו עליו את כל העדה **להוציא דיבה על הארץ**״. וימותו האנשים **מוציאי דיבת הארץ רעה** במגפה לפני ה״.

נראה לבאר כוונת המהרש״א, השורש לחטא המרגלים היה שנאת חנם לקב״ה, עצם הבקשה לשלוח מרגלים נבעה מחוסר ביטחון בקב״ה שוודאי רוצה בטובתם, דבר זה גרם שגם המרגלים עצמם כשראו בארץ ישראל כל מיני דברים הם פירשו אותם בצורה רעה, כגון מה שראו שבכל מקום שבאים יש לוויות וקוברים מתים, ופירשו זאת שהארץ אוכלת את יושביה, והאמת היא שהקב״ה עשה זאת לטובתם כדי שלא יחפשו אחריהם.

לפי זה אפשר לבאר נקודה נוספת בפרשה, כתוב בתורה שמשה קרא להושע בן נון יהושע, וביאר רש״י יה יושיעך מעצת מרגלים. וצ״ב אם חשש משה שהמרגלים ידברו רעה על הארץ מדוע שלח אותם. לפי הנ״ל אפשר לבאר שכיון שמשה ראה ששילוח המרגלים נבע מחמת חוסר ביטחון בקב״ה שרוצה רק בטובת עמ״י, לכן חשש שעלול לצאת מכך דבר רע, והתפלל על יהושע שינצל, אבל אין הכוונה שמשה ידע שהמרגלים מתכננים להוציא דיבה על הארץ.

עוד יש להקשות בדברי הגמ׳, מדוע הודגש שהחטא של עמ״י היה במה שבכו בכייה של חנם, הרי לכאורה חטאו חטא יותר חמור, כמו שכתוב בתהילים: ״וימאסו בארץ חמדה, ולא האמינו לדברו... ולא שמעו בקול ה״.

ביאר בספר ״ירח למועדים״ (מאמר יח) ע״פ הערה נוספת, בתחילת פרשת שמות כתוב בתורה המעשה של בתיה בת פרעה שירדה ליאור וראתה תינוק מונח בתיבה ביאור. ״ותראהו והנה נער בוכה ותאמר מילדי העברים זה״. והקשו המפרשים כיצד ידעה בתיה שהתינוק הוא מילדי העברים, הרי באותו יום גזר פרעה להשליך גם את ילדי המצריים ליאור.

והביא מספר ״נתיבות שלום״ שביאר: שע״י בכייתו הכירה שהוא יהודי, כי ראתה שבוכה בכי של תקוה ולא בכי של יאוש, ״ותאמר מילדי העברים זה״, זוהי בכייה יהודית, משא״כ בגוי שבכייתו היא של יאוש, עכ״ד. מבואר בדבריו שיש חילוק בין בכייה של יהודי לבכייה של גוי, יהודי בוכה מתוך תקוה לישועה, ומתוך שאיפה וביטחון לצאת מצרתו, ואילו גוי בוכה מתוך יאוש ועצבות כי אין לו במי לקוות ובמי לבטוח.

וא״כ י״ל שזו הכוונה בחטא ״בכייה של חנם״, היינו שהיה זה בכי של יאוש ועצבות ולא בכי של תקוה כמו שראוי למי שבוטח בקב״ה. דבר זה היה השורש של החטא שלא בטחו בקב״ה, וממילא מאסו בארץ חמדה ולא שמעו בקול ה׳.

סיום הדברים

בחלק ב׳ הובאו דברי ה׳חפץ חיים׳ שחורבן בית המקדש היה בגלל עוון לשון הרע. בהמשך דבריו שם כותב הח״ח: **וכאשר נחפשה דרכינו ונחקורה, איזה עוונות הגורמים לאריכות גלותינו**, נמצא הרבה, אך חטא הלשון הוא על כולו. מפני כמה טעמים: אחד, כיון שזה היה עיקר סיבת גלותינו, כמבואר בגמ׳ ביומא הנ״ל, **א״כ כל כמה שלא נראה לתקן זה החטא איך תוכל להיות הגאולה**, כיון שזה החטא פגם כ״כ שעל ידי זה גלינו מארצינו, על אחת כמה וכמה שאינו מניחנו לבוא לארצינו. ועוד, הלא ידוע שנגזר עלינו גלות מכבר מעת מעשה המרגלים כמו שכתוב בתהילים (פרק קו) ״וישא ידו להם להפיל אותם במדבר. ולהפיל זרעם בגויים ולזרותם בארצות״. וכמו שפירש״י שם... וחטא מרגלים הלא היה על עוון לשון הרע כדאיתא בערכין (דף טו.), **א״כ מוכרחין אנו לתקן זה החטא קודם הגאולה**.

מבואר בדבריו שכיון שלשון הרע הוא העוון שגרם את חורבן בית המקדש, והוא גם הסיבה שנגזר על עמ״י בהיותם במדבר בכיה לדורות שהיא השורש לחורבן, לכן כדי להגאל אנו חייבים לתקן חטא זה של לה״ר.

א״כ לפי מה שנתבאר מדברי הגר״א שעיקר החטא שגרם את החורבן, הוא חיסרון במידת הביטחון בקב״ה, וגם השורש לחורבן בחטא המרגלים היה חטא זה של חוסר ביטחון בקב״ה, א״כ צריך לתקן גם חטא זה ולהתחזק בביטחון ואמונה בקב״ה, כדי שנוכל לזכות בגאולה השלימה.

מהרבה אנשים גדולים שמעתי שהרוצה להתחזק במידת הביטחון, ילמד את שער הביטחון בספרים ׳המספיק לעובדי ה׳, ו׳חובת הלבבות׳.

נספח א׳

עיון בגדר עוון ״שנאת חנם״

במה שנתבאר בדעת הגר״א ש״שנאת חנם״ היא אפילו אם אחד עשה לשני דבר רע, שגם אז אסור לשנוא אותו, (ולכן שנאתו של בר קמצא לבעל הסעודה נקראת ״שנאת חנם״), לכאורה תלוי הדבר במחלוקת ראשונים.

ברמב״ם בכמה מקומות נראה שהשונא את חבירו בגלל שהזיק לו עובר בלאו ד״לא תשנא את אחיך בלבבך״, נראה מזה ששנאה כזו היא שנאת חנם.

כתב הרמב״ם (פ״ו דעות ה״ו): כשיחטא איש לאיש לא ישטמנו וישתוק כמו שנאמר ברשעים, ״ולא דבר אבשלום עם אמנון וגו׳״. מי שחטא עליו חבירו ולא רצה להוכיחו ולא לדבר לו כלום מפני שהיה החוטא הדיוט ביותר או שהייתה דעתו משובשת, ומחל לו בלבו ולא שטמו ולא הוכיחו, הרי זו מדת חסידות, לא הקפידה תורה אלא על המשטמה, עכ״ל. מבואר בדבריו שגם כשאדם חטא לחבירו, הקפידה תורה על השנאה, ואם שונאו עובר בלאו ד״לא תשנא״.

וכן מדויק ברמב״ם (רוצח יג-יד) שכתב: והיאך יהיה לישראל שונא מישראל, והכתוב אומר ״לא תשנא את אחיך בלבבך״, אמרו חכמים כגון שראהו לבדו שעבר עבירה והתרה בו ולא חזר, הרי זה מצוה לשונאו עד שיעשה תשובה ויחזור מרשעו. ומקורו מהגמ׳ בפסחים (דף קי״ג:). הרי שחוץ משנאת רשעים אין שום היתר לשנוא יהודי, גם אם פגע בו או הזיק אותו, וכל ששונא עובר ב״לא תשנא״.

עוד יש להוכיח כן, בגמ׳ בשבת (דף לב:) שהובאה לעיל כתוב: בעוון שנאת חנם מריבה רבה בתוך ביתו של אדם. וכתב רש״י: שנאת חנם - שלא ראה בו דבר עבירה שיהא מותר לשנאותו ושונאו״. משמע שכל שנאה אסורה, ונקראת שנאת חנם, מלבד אם ראה בו דבר עבירה שמותר לשנאותו. אך יש לדחות שהיה

פשיטא לרש״י שאם שונאו מחמת שעשה דבר נגדו אין זה שנאת חנם, ורש״י קמ״ל שאם ראה בו דבר עבירה מותר לשנאתו אע״פ שלא עשה נגדו שום דבר.

בספר ׳חרדים׳ (פס״ו אות פ״ה) כתב: בשנאת חנם כתיב ״לא תשנא את אחיך בלבבך״, והיא שורש כל הרעות. ראה מה גרמה שנאת יוסף לאחיו, ועל שנאת חנם אנו בגלות הארוך הזה מכל הגליות שהיו בסבת ע״א וגלוי עריות ושפיכות דמים בבית ראשון, עכ״ד. הנה שנאת האחים ליוסף הייתה בעבור הנזק שגרם להם בהוצאת דיבה, משמע לכאורה שגם שנאה כזו נקראת שנאת חנם. אך יש לדחות שדייק בלשונו לכתוב שנאת יוסף לאחיו שהיא באמת הייתה בלי סיבה, ולא שנאת האחים ליוסף שהיא הייתה עם סיבה.

אבל מדברי ה׳אורחות צדיקים׳ (שער השנאה) נראה שהשונא את חבירו מחמת שהזיק לו אין זה שנאת חנם, שכתב: יש כמה מיני שנאה, יש שונא את חבירו עבור שהזיק לו בממונו או שהכהו או עבור שביישו, או שהוציא עליו שם רע, על כל אלו וכיו״ב לא ישנא את חבירו וישתוק, כמו שנאמר ברשעים ״ולא דבר אבשלום עם אמנון וכו״. יש שנאה רעה ממנה, והיא שנאת חנם, והיא החריבה בית שני״ עכ״ל. מבואר בדבריו שאם אדם שונא את חבירו מחמת שהזיק לו אין זה נקרא שנאת חנם.

וכן מבואר בספר ׳כד הקמח׳ לרבינו בחיי (ערך שנאת חנם), שכתב: ״לא תשנא את אחיך בלבבך״, הכתוב הזה יזהיר את האדם על שנאת חנם, **וענין שנאת חנם הוא, שישנא אדם את חבירו שלא בטענה**, תחת אשר היה ראוי לאהוב אותו וכו׳. שנאת חנם הוא חילוק לבבות שדעות בני אדם משתנים זה מזה ואינן מסכימין לדעת אחת, וכל אחד ואחד יש לו דעת בפני עצמו ואין לחבירו יתרון עליו, ואין אחד מהם מכיר ערך מי שהוא גדול ממנו, אלא שרוצים להיות כולם ראשים, עכ״ל. נראה מדבריו ששנאת חנם היא שנאה שנובעת מחמת הבדלי השקפות ודעות, אבל אם אדם הזיק את חבירו ומחמת זה הוא שונא אותו, אין זה שנאת חנם.

בפירוש רבינו פרחיה בשבת שם כתוב: שנאת חנם - פירוש ששונא את הבריות על לא חמס בכפיהם, ולא ראה בהם דבר ערוה שישנאם, עכ״ל. משמע שאם יש חמס בכפיהם אין זה שנאת חנם.

בספר ״יד יוסף״ על ״העין יעקב״ (לרבי יוסף זונדל מסלנט, יומא דף ט) כתב: מפני שנאת חנם הוא השנאה הכבושה בלב, כי אם הייתה השנאה תלויה בדבר מה על כל דבר פשע שעשה חבירו כנגדו, לא היה מטמין שנאתו בלבו, אלא היה מגלה שנאתו לעין כל, כיון שיש מקום ופתחון פה לשנאה זו, אבל אם היא שנאת חנם אז בהכרח יצניע אותה השנאה בקרבו ובהתוועדו עמו יחדיו שלום ידברו כי אין לו במה לתלות השנאה ההיא, ושנאה כזו אי אפשר להתפייס לעולם ואי אפשר לרצות, עכ״ל. נראה מדבריו ששנאת חנם הכוונה כפשוטו חנם ממש.

וכן נראה מדברי החזו״א באגרותיו (ח״ב אגרת ס׳) שכתב: ידוע שיש עבירה הנקראת בדברי חז״ל ״שנאת חנם״, ר״ל לא ממשרד השכל וממשפטי התורה רק מעטיו של נחש, מטבע בני אדם להשתובבות, ומאוד צריכים להזהר ממעשים היכולים לשמש לגורמים לשנאת חנם, תעמולות זולות מרגילות לקלות ראש ולזלזול הורים ומורים, ושנאת חנם עולות וצומחות, עכ״ל. משמע מדבריו שהגדרת ״שנאת חנם״ היא שנאה לא הגיונית שהיא חנם ממש.

נספח ב׳

עיון בגדר חיוב הכרת הטוב

לעיל בחלק ב׳ התבאר שאסור לאדם לשנוא את חבירו אע״פ שהזיק או ציער אותו, אלא צריך להאמין שהכל מאת ה׳, וגם אם נעשה לו צער ונזק, החבר עשה אותם כשליח שעל ידו גלגל הקב״ה את הרעה, וצריך להתייחס למזיק כאילו הזיק אדם אחר, שאמנם מגיע לו עונש על מעשיו, אבל על הניזק להתייחס אליו באדישות כאילו לא הזיק אותו בעצמו. וכ״כ בספר ה׳חינוך׳ בביאור איסור ״לא תיקום ולא תיטור״.

אך א״כ מדוע יש לאדם חיוב להכיר טובה למי שהיטיב עמו, הרי גם כלפי עשיית טובה אפשר לומר שלא האדם שהיטיב עמו עשה לו את הטובה, אלא הקב״ה הוא שעשה לו את הטובה, והאדם שהיטיב עמו הוא רק השליח שעל ידו גלגל הקב״ה את הטובה.

הגרי״פ גולדווסר (׳מי זהב׳ עמ׳ שסז) עמד בקושיא זו, ותירץ בכמה אופנים.

א. בעצם בכל הטבה שאדם מיטיב עם זולתו יש שני חלקים: **א.** עצם ההטבה, כגון שהיה חסר למוטב איזה דבר, והמיטיב השלים לו את מה שהיה חסר לו. **ב.** נתינת יחס ומחשבה, שהמיטיב חשב על המוטב ורוצה בטובתו.[19]

---

[19] לפי זה אפשר לבאר מדוע על כל מאכל שאוכלים צריך לברך שתי ברכות, אחת לפני האכילה ואחת לאחריה. משום שבכל מאכל הקב״ה נותן לאדם שני דברים: **א.** עצם הנאת המאכל. **ב.** יחס, שהקב״ה חשב על האדם ודאג לו. לכן מודים לקב״ה על שני הדברים, לפני האכילה שעדיין האדם לא נהנה מהמאכל, הוא מודה לקב״ה על שהתייחס אליו, ואחרי האכילה שכבר נהנה, מודה לקב״ה על עצם האכילה.
וכן מבואר מדוע ברכה ראשונה מברכים על כלשהו, ואילו ברכה אחרונה מברכים רק אחרי אכילה בשעור כזית, משום שהודאה על מה שהקב״ה התייחס ודאג לאדם גם על כלשהו אפשר להודות, אבל הודאה על עצם האכילה, אם אין שעור שיש בו כדי הנאה, עדיין אי אפשר להודות.

וי״ל שחיוב הכרת הטוב באמת אינו על עצם הטובה שהמיטיב עשה עם המוטב, אלא על בחירתו ורצונו להיטיב. אע״פ שבאסור שנאה ונקימה לא התירה התורה לשנאות ולנקום עבור הבחירה הרעה של הפוגע.

לפי זה נראה שגם אם בפועל לא הצליח המיטיב להנות את המוטב, יהיה חייב המוטב להכיר טובה למיטיב, שהרי סו״ס רצון להיטיב היה, ועיקר הכרת הטוב הוא על הרצון. וכן הפוך אם אדם קיבל טובה מאדם שכלל לא התכוון להיטיב עמו, באמת לא יהיה חיוב הכרת הטוב בכה״ג.

וכן מפורש ב׳חובת הלבבות׳ (שער ג׳), שכתב: כי מן הידוע אצלנו, כי כל מטיב אלינו, **אנו חייבין להודות לו כפי כוונתו להועיל לנו**, ואם יקצר במעשהו לדבר שיקרהו וימנעהו מהיטיב אלינו, הודאתו חובה עלינו, כיון שנתברר לנו, **כי דעתו עלינו לטוב וכי כוונתו להועיל לנו**. **ואם תגיע לנו שום טובה ע״י מי שלא כיוון בה אלינו, יסתלקו מעלינו חיובי ההודאה לו ואין אנו חייבין בה**, עכ״ל.

ב. עוד תירץ, שאם היה אפשר לצמצם והיה אדם יכול לשנאות ולנקום במי שהרע לו רק על בחירתו הרעה, באמת התורה הייתה מתירה לשנאות ולנקום עבור זה, אך כיון שא״א לצמצם ובכל שנאה ונקימה מעורבת גם כוונה של שנאה ונקימה גם על עצם הרעה שנעשתה ולא רק על הבחירה להרע, לכן אסרה אותה התורה. אבל בהכרת הטוב אע״פ שחיובה הוא על הבחירה הטובה של המיטיב ולא על עצם הטובה, מ״מ גם אם תתערב כוונה של הכרת הטוב על עצם הטובה אפשר לתורה לחייב להכיר טובה, משום שמה אכפת לן אם יכיר טובה לחבר גם על עצם ההטבה, וכי איסור יש בו.

ג. באמת אין חובת הכרת הטוב מוצדקת מצד עצמה, כמו שאין השנאה והנקמה מוצדקות, ואעפ״כ חייבה התורה להכיר טובה, ואסרה לכפור בטובה, משום שאם יתרגל אדם לכפור בטובתו של חבירו, סופו שיבוא לכפור גם בטובתו של הקב״ה, וזה וודאי אינו ראוי, שהרי הקב״ה הוא הנותן גם את עצם ההטבה.

וכן נראה במדרש הגדול (שמות א-ח), ז״ל: **כל הכופר בטובתו של חבירו, לבסוף כופר בטובתו של הקב״ה**. וצ״ב מדוע הוצרך המדרש לטעם לזה שיבוא לכפור בטובה של הקב״ה, הרי לכאורה כפירת טובה היא עצמה דבר שאינו ראוי, אבל לפי הנ״ל הדבר מבואר.

עוד יש להוכיח כן גם ממה שכתבו חלק מהראשונים בביאור טעמה של מצות כיבוד אב ואם, שענינה שע״י שיכיר אדם טובה לאביו ואמו, יבוא להכיר טובה לקב״ה. וז״ל ספר ה׳חינוך׳: כדי שיכיר להם טובה, **וכשיקבע זאת המידה בנפשו יעלה ממנה להכיר טובת הקל ברוך הוא**, ויערוך במחשבתו כמה ראוי להזהר בעבודתו. (וכן נראה ברמב״ן וב׳כלי יקר׳ בפרשת יתרו).

וצ״ב מדוע הוצרכו לבאר את טעם מצות כיבוד אב ואם, כדי שיבוא אדם להכיר טובה לקב״ה שבראו, ולא ביארו בפשיטות שטעם המצוה הוא משום חיוב הכרת הטוב לאביו ואמו שטרחו בגידולו, ולפי הנ״ל הדבר מבואר.[20]

ד. האדם בנוי משכל ורגש, כמו שכתוב לגבי מצות אמונה ״וידעת היום״ (ידיעה היא בשכל) ״והשבות אל לבבך״ (לב הוא הרגש), ומה שמבין האדם בשכלו הוא הדבר שיותר מחייב, אבל מ״מ התחשבה התורה גם ברגשות של האדם. לכן אע״פ שבאמת השכל אומר שלא המיטיב עשה את הטובה למוטב אלא הקב״ה, מ״מ בליבו האדם לא מרגיש כך, אלא מרגיש שהמיטיב הוא שהיטיב עמו, לכן חייבה התורה להכיר טובה.

את האיסור לשנוא ולנקום קבעה התורה ע״פ השכל שהוא האמת, משום שע״י כך שבני אדם לא שונאים ולא נוקמים הם נהיים יותר טובים, וכלפי חיוב הכרת הטוב התחשבה התורה ברגש, משום שע״י כך בני אדם נהיים יותר טובים שלומדים להכיר טובה.

---

[20] אולי יש לדחות, שהיה קשה לראשונים מדוע מצות כבוד אב ואם נאמרה יחד עם המצוות שבין אדם למקום, לכאורה מצוה זו שייכת למצוות שבין אדם לחבירו, ולכן ביארו שגם מצוה זו ענינה בין אדם למקום.

נספח ג׳

השייכות בין חורבן בית ראשון לחורבן בית שני

בתוכחות שבפרשת בחוקותי נראה שעמ״י נענש וגלה מארץ ישראל בגלל שלא קיים מצות שמיטה, וכן ביאר רש״י שם. נאמר בתורה (ויקרא כו לד-לה): ״אז תרצה הארץ את שבתותיה כל ימי השמה ואתם בארץ אויבכם, **אז תשבת הארץ והרצת את שבתותיה. כל ימי השמה תשבת את אשר לא שבתה בשבתותיכם בשבתכם עליה**״.

כתב רש״י: אז תרצה - תפייס את כעס המקום שכעס על שמטותיה. והרצת - למלך את שבתותיה. את אשר לא שבתה - **שבעים שנה של גלות בבל הן היו כנגד שבעים שנות השמיטה ויובל שהיו בשנים שהכעיסו ישראל בארצם לפני המקום ארבע מאות ושלשים שנה**, וכו׳. וכן הוא אומר בדברי הימים (לו-כא) ״עד רצתה הארץ את שבתותיה למלאות שבעים שנה״.

וכן נראה במשנה באבות (ה-ט) שגלות באה לעולם על השמטת הארץ, וביארו המפרשים ששבעים שנות גלות בבל הן עונש על שלא שמרו שמיטה.

וצ״ב מדוע כ״כ חמור העונש על ביטול מצות השמיטה שגולים מהארץ.

ה׳כלי יקר׳ (ויקרא כה) האריך בטעמה של מצות שמיטה, והביא יש שביארו בטעם המצוה שכדי שלא תחלש האדמה ותוכל להמשיך לתת פירות, ציוותה התורה בפעם בשבע שנים לשבות מעבודת הקרקע.

ותמה על ביאור זה: **א.** א״כ היה ראוי שיענשו שלא תוסיף הארץ תת כוחה להם, אבל מדוע יענשו בגלות. **ב.** במצות השמיטה נאמר: ״ושבתה הארץ **שבת לה**״, ולפי טעם זה אין השביתה בשביל הקב״ה אלא לצורך הארץ. **ג.** מהו שאמר הפסוק ״אז תרצה הארץ את שבתותיה״, מה תרויח הארץ בכך שיגלו

ממנה ישראל וישבו עליה הגויים, הרי הם לא יניחו מלעבוד את הארץ, ואיך תשבות הארץ בהשמה מהם.[21]

וביאר באופ״א: **טעם מצוה זו היא להשריש את ישראל במידת האמונה והביטחון בה׳**. כי חשש הקב״ה פן בבואם אל הארץ יתעסקו בעבודת האדמה על המנהג הטבעי, וכאשר כביר מצאה ידם ישכחו את ה׳ ויסורו ביטחונם ממנו, ויחשבו כי כוחם ועוצם ידם עשה להם את החיל הזה, ועולם כמנהגו נוהג, ויחשבו שהארץ שלהם היא, והם הבעלים ואין זולתם.

על כן הוציאם ה׳ מן המנהג הטבעי לגמרי, כי בשש שנים דרך האומות לעשות שני שנים זרע ושנה אחת בור, כדי שלא להכחיש חילה, והקב״ה אמר שש שנים תזרע שדך, מידי שנה בשנה ואני מבטיחך להוסיף כוחה שלא תכחיש. ועוד נס בתוך נס שאחר שזרעתה שש שנים אם בשנה הששית לא יכחיש חילה הנה לכל הפחות לא יוסיף לה זה כח, ואמר ה׳ אדרבה שבשנה הששית יוסיף לה כח כ״כ עד שנאמר ״וצויתי את ברכתי בשנה הששית ועשת את התבואה לשלוש השנים״... **וע״י כל המופתים הללו אשר שמתי בידך תדע כי לי כל הארץ, וע״י זה יהיו עיניך נשואות אל ה׳, כמו שמצינו בירידת המן ליומו כדי שיהיו עיניהם נשואות אל ה׳ תמיד ויבטחו בו תמיד, כך ענין השמיטה שלא יעבדו האדמה כל שנה שביעית אין זרע ואין קציר ויסמכו על הנס**.

לפי זה דין הוא שיתחייבו גלות בעוון השמיטה, מצד חיסרון האמונה שבהם, כי לא האמינו בה׳ ולא בטחו בישועתו שיעשה להם נס כזה בעשיית התבואה לשלוש שנים, וכמו שנאמר (ירמיה ה-א) ״שוטטו בחוצות ירושלים ודעו וראו אם יש איש מבקש אמונה ואסלח לה״. גם הארץ עצמה תקפיד על זה מאוד כי רצונה שיתגלגל זכות זה על ידה לחזק האמונה בה׳ על ידה, ועוד שע״י

[21] טעם נוסף הביא בשם ספר ה׳עקידה׳ שתכלית מצוה זו לזכור חידוש העולם, ולזכור ימות עולם וסוף ימי חלדו. ותמה גם על פירוש זה: גם זה רחוק מכליותי, כי הוא דומה ליהודה ועוד לקרא, כי יום השבת התמידי בכל שבוע בא לזכר חידוש העולם, ואם הוא לא יועיל, מה יושיענו זה הבא לעיתים רחוקות.

זה יאמינו כי כולם אינן רק אריסים בקרקע והקב״ה בעל השדה, ובדבר זה הארץ חפיצה שיהיה הקב״ה בעצמו בעלה ואדונה כי לו יתברך הארץ. ובביטול השמיטות שיחזיקו המה כבעלים בארץ ראוי הוא שתקפיד הארץ על זה, לכך נאמר ״אז תרצה הארץ את שבתותיה״. אבל העכו״ם לא תקפיד אם ינהגו בה מנהג הטבעי כי בלאו הכי כל הנהגתם ע״פ הטבע ואין בהם אמונה, עכ״ד.

המהר״ם שיק מוסיף טעם מדוע העונש על ביטול מצות השמיטה הוא גלות מהארץ, עיקר ענינה של מצוה זו היא כדי שידעו כי ״לה׳ הארץ ומלואה״, ולא ״כוחי ועוצם ידי עשה לי את החיל הזה״, ומי שמבטל את מצות השמיטה סימן שחסרה לו הידיעה שהארץ היא של הקב״ה, לכן מגלה אותו הקב״ה מהארץ שהוא חושב שהיא שלו, ומראה לו שהארץ של הקב״ה היא.

לפי דברי ה׳כלי יקר׳ מבואר מדוע עונש על ביטול מצות השמיטה הוא כ״כ חמור לגלות מהארץ, משום שביטול מצוה זו נובע מחיסרון ביסוד האמונה והביטחון בקב״ה, וכבר הובא לעיל בשם הגר״א שעיקר נתינת התורה לישראל הוא בשביל שישימו ביטחונם בקב״ה.

לפי ביאור זה עולה ששורש עוונם של ישראל בבית ראשון גם היה בחיסרון במידת האמונה והביטחון, בדומה לשורש עוונם בבית שני ע״פ ביאור הגר״א בעוון ״שנאת חנם״.

הקשה החיד״א בספרו ׳פני דוד׳ על התורה (פרשת בהר), בגמ׳ בנדרים (דף פא.) כתוב לגבי חורבן בית ראשון, שעל מה אבדה הארץ, על שלא ברכו בתורה תחילה, היינו חיסרון בלימוד התורה. ואילו בתורה בפרשת בחוקותי נראה שנענשו מחמת שלא שמרו שמיטה כמו שהובא לעיל.

היה אפשר לתרץ שהעוון שבו חטאו ישראל היה שלא עסקו בתורה כמבואר בגמ׳ בנדרים, אך מדוע נבחר דווקא עונש גלות ולא עונש אחר, זה משום שביטלו את מצות שמיטה.

אך מדברי המשנה במסכת אבות לא נראה כן, שכתוב במשנה שבגלל עוון שמיטה גלות באה לעולם, והמקור לכך הוא גלות בבל. וצ״ב הרי גלות בבל לא באה מחמת אי שמירת מצות השמיטה, אלא מחמת אי לימוד תורה.

עוד צ״ב רש״י כתב ששבעים שנה של גלות בלל היו כנגד שבעים שמיטות שהכעיסו ישראל לפני המקום, ורש״י עושה את החשבון המדויק כיצד ביטלו שבעים שמיטות. ומדוע הוצרך לכך, הרי אפשר שמספר השנים שגלו לא שייך למספר השנים שלא שמרו שמיטה, כיון שעיקר העונש מגיע להם מחמת שלא למדו תורה, ורק סוג העונש הוא גלות ולא דבר אחר זה בגלל שלא שמרו שמיטה, ומדוע צריך שלא ישמרו בדיוק שבעים שמיטות.

החיד״א מביא את דברי ה׳כלי יקר׳ הנ״ל שמצות השמיטה ענינה לחזק את אמונתם וביטחונם של ישראל בקב״ה, ומוסיף החיד״א: **מזה ישכיל אנוש שלא יתעסק יום ולילה בסחורה ויניח התורה, דכשיש אמונה בו יתברך יש ביטחון**, ובהבטחה ימצא שמחת גוף ונפש וקורא בתורה ואינו מטריד עצמו כ״כ בסחורה.

לפי דבריו ביאר את הפסוק שבתחילת הציווי על השמיטה שבפרשת בהר: ״וידבר ה׳ אל משה בהר סיני לאמר״, ותמה רש״י מה ענין שמיטה אצל הר סיני. וביאר החיד״א כיצד תתקיים התורה שניתנה בהר סיני, התשובה ע״י מצות השמיטה, כיון שנכנסים ישראל לארץ ויהיו טרודים ועסוקים בעבודת הארץ להביא פרנסה לבני ביתם, ותורה מה תהא עליה, מתי יעסוק אדם בתורה, לכן מצוה התורה על מצות השמיטה, להודיע ולפרסם האמונה והביטחון, וכשמידת האמונה והביטחון יקבעו בלבם, ימצאו מקום וזמן ללמוד תורה.

לפי זה מתרץ החיד״א את הסתירה איזה עוון גרם לגלות בבל. מחמת שלא שמרו ישראל את השמיטה לא התחזקו במידת האמונה והביטחון, ומחמת חולשתם באמונה וביטחון בקב״ה לא עסקו בתורה, ולכן גלו.

לפי דברי החיד״א עולה שעיקר חטאם של ישראל בבית ראשון היה מה שלא עסקו בתורה, רק שאם היו שומרים שמיטה היו מתחזקים באמונה וביטחון ולא

היו צריכים לדאוג לפרנסתם וממילא היו לומדים תורה. אמנם גם לדבריו נראה שהחיסרון במידת האמונה והביטחון בקב״ה שנבע מחמת אי קיום השמיטה, היה דבר עיקרי שגרם לחורבן, שהרי העונש היה שבעים שנה, ואת המספר שבעים ביארו המפרשים משום שלא שמרו שבעים שמיטות.

נראה להוסיף את מה שהובא לעיל (חלק א׳) בענין חורבן בית המקדש הראשון, שבגמ׳ ביומא כתוב שבית המקדש הראשון נחרב בגלל ג׳ עבירות חמורות, שלא כמו שכתוב בגמ׳ בנדרים (דף פא.) שבית המקדש הראשון נחרב מפני שלא ברכו בתורה תחילה, היינו עוון שייך ללימוד תורה.

וידוע לתרץ ע״פ דברי המדרש (פתיחה ב׳ לאיכה רבה) : כתיב ״ואותי עזבו ואת תורתי לא שמרו״, הלוואי אותי עזבו ותורתי שמרו, **מתוך שהיו מתעסקין בה המאור שבה היה מחזירן למוטב**, עכ״ל. מבואר במדרש שגם מי שעזב את הקב״ה אם הוא עוסק בתורה המאור שבתורה יחזירו למוטב.

א״כ י״ל שבאמת בית המקדש נחרב משום ג׳ עבירות חמורות, אמנם אם היו לומדים תורה, היה המאור שבה מחזירן למוטב, והיו חוזרים בתשובה על העבירות החמורות שעשו, ולא היה נחרב בית המקדש, אבל כיון שעזבו את התורה ולא זכו למאור שבה שיחזירן למוטב, ממילא נשארו עם ג׳ עבירות החמורות ונחרב בית המקדש.

לפי תירוץ זה יחד עם דברי החיד״א הנ״ל, יצא שבית המקדש הראשון נחרב מחמת ג׳ עבירות חמורות כמבואר בגמ׳ ביומא, והטעם שלא חזרו למוטב, משום שלא עסקו בתורה, כי אם היו עוסקים בתורה המאור שבה היה מחזירן למוטב. והטעם שלא עסקו בתורה, משום שלא שמרו שמיטה, כי אם היו שומרים שמיטה היו מתחזקים באמונה וביטחון בקב״ה והיה להם פנאי לעסוק בתורה.